

İmam Mâtürîdî'nin Din – Siyaset İlişkisinde Akıl ve Vahiy Dengesi: Epistemolojik Bir Yaklaşım*

Imam Mâtürîdî's Balance of Reason and Revelation in the Relationship between Religion and Politics: an Epistemological Approach**

Mehmet Fatih TUNÇ*** – Ömer Faruk TEBER****

Öz

İslâm'ın kelâmî yapılanmasında öne çıkan Mâtürîdî, din-siyaset bağlamındaki görüşleri de gittikçe ilgi odağı haline gelmiştir. İslâm düşünce geleneğinde din ve siyaset arasındaki ilişki, değişmez dinî ilkelerele zamana ve topluma göre şekillenen siyaset arasındaki denge- nin nasıl kurulacağı üzerine yoğunlaşır. O, bu dengeyi akıl ve vahiy arasında kurduğu özgün ilişkiyle ele alır. Ona göre akıl, dinî hükümleri anlamada ve siyasal kararlar almada kullanılırken, vahiy

Abstract

In the philosophical and theological structure of Islam, Mâtürîdî has increasingly become a focal point of interest, particularly regarding his views on the relationship between religion and politics. In the tradition of Islamic thought, the relationship between religion and politics centers on how to establish a balance between unchanging religious principles and politics, which is shaped by time and society. Mâtürîdî approaches this balance through a unique relationship he establishes between reason and revelation. According to him, while reason is used to understand religious

* Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Ömer Faruk Teber danışmanlığında yapılan "İmam Mâtürîdî'de Din Siyaset İlişkisi" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** This study is based on the doctoral dissertation entitled 'The Relationship between Religion and Politics in Imam Maturidi', which was conducted at Akdeniz University, Institute of Social Sciences under the supervision of Prof. Dr. Ömer Faruk Teber.

*** Dr., Başkanlık Vaizi, Diyanet İşleri Başkanlığı. Ankara, Türkiye / fatih-tunc007@hotmail.com / <https://orcid.org/0009-0003-3679-8210>.

**** Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Antalya, Türkiye / omerteber@yahoo.com / <https://orcid.org/0000-0002-3126-3802>.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
14.11.2024	26.12.2024	31.12.2024

DOI 10.18403/emakalat.1570164

bu kararların ilahî otoriteye dayan-
dırılmasını sağlar. Mâtürîdî'nin bu
yaklaşımı, din ve siyasetin uyumu-
na ve İslâm siyaset düşüncesine
önemli bir katkı sunar. Mâtürîdî'nin
din-siyaset ilişkisine yönelik epistemolojik
düşüncesi, aklın ve vahyin birlikte hareket et-
mesine dayanır. Burada dikkat çe-
kilen husus, belirli bir bilginin sunulması
değil bilginin nasıl elde edildiği ve ne ölçüde
güvenilir olduğudur. Bu düşünce, toplumsal ve
siyasal alanda uygulanabilir olmasını
sağlamaya yönelik bilgi üretme alanıdır.
Makaleden İslâm düşüncesine ve modern
siyasal tartışmalara önemli katkılar sunması
hedeflenmektedir.

Makâle, Mâtürîdî'nin din-siyaset ilişkisi üzerindeki
düşüncelerinin odak noktasını oluşturan akıl-
vahiy dengesi, te'vil anlayışı, bilgi anlayışı,
İman-amel ayrımı, Din-şeriat ayrımı düşünce-
si, onun din-siyaset bakış açısının daha sistematik
şekilde gündeme gelmesine ve konunun daha
detaylı tartışılmasına zemin hazırlayacağı
beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Mâtürîdî, Akıl-Vahiy, Din-Siyaset.

rulings and make political decisions, revelation ensures that these decisions are grounded in divine authority. Mâtürîdî's approach facilitates the harmonious functioning of religion and politics, contributing significantly to Islamic political thought. Mâtürîdî's epistemological perspective on the relationship between religion and politics is based on the combined action of reason and revelation. The emphasis here is not on the presentation of specific knowledge but on how knowledge is obtained and to what extent it is reliable. This perspective aims to produce knowledge applicable in social and political spheres. The article aims to provide significant contributions to Islamic thought and modern political debates. The article is expected to bring to the forefront and enable a more detailed discussion of Mâtürîdî's views on the relationship between religion and politics, focusing on the balance between reason and revelation, his understanding of interpretation (ta'wil), his epistemology, the distinction between faith and deeds (îmân and 'amal), and the differentiation between religion (dîn) and law (shari'a).

Keywords: History of Islamic sects, Mâtürîdî, Reason-Revelation, Religion, Politics.

Giriş

İslâm dünyasında din-siyaset ilişkileri, genellikle tartışmalara yol açan bir konu olmuştur. Ortaçağ'da yapılan iktidar eleştirilerinin büyük bir kısmı dinî içeriklidir. Siyasî söylemler ve tartışmalar da genellikle dinî referanslarla desteklenmiştir. İlk dönemde Müslümanlar din ile siyaset arasında bir ayrıma gitmemiş hatta siyaseti dinle özdeşleştirmişlerdir. İktidarda olanlar, kendilerine gösterilen itaatin altında Allah'a yapılan bir itaat olduğunu kabul etmişlerdir.¹ Bu ne-

¹ Mehmet Evkuran, *Sünni Paradigmayı Anlamak: Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 126; a.mlf., "Ortaçağ Paradigması ve Siyasal Düşüncenin Evrimi", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/ 4, (2003), 40, 58.

denle yöneticilerin eylemlerinin sorgulanmaması ve onlara mutlak itaat edilmesi gerektiği, dinî delil ve dayanaklar ileri sürülerek savunulmuştur. Buna göre iktidara karşı çıkanların dinî açıdan hata içinde oldukları kabul edilmiş ve her türlü yaptırımla karşılaşmışlardır.²

Din ve siyaset, insanlığın tarihi kadar eski iki kavramdır. Bu sebeple filozoflar, âlimler bu konuya kayıtsız kalmamış, kavramların niteliği, kaynağı ve birbirleri ile olan ilişkisi hakkında açıklama yapmışlardır. İslâm düşünce tarihinde göz ardı edilemeyecek şekilde iz bırakan bir mezhebin öncüsü konumundaki Ebu Mansûr-Mâtürîdî (333/944) de bunlardan biridir. Onun *Kitâbü't-Tevhîd ve Te'vilâtü'l-Kur'ân* eserlerine yansıyan din anlayışı ve yorumları, toplumun yönetim tarzına yönelik özgün değerlendirmeler içermektedir. İmam Mâtürîdî din anlayışında sağladığı tutarlı ve dengeli bakış açısını din ile siyaset arasında da kurmaya çalışmaktadır.

Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin yöntem ve fikirlerini takip ederek, dinin evrensel ve değişmez yönü ile şeriatın zamana ve mekâna göre değişebilen niteliğini daha açık bir şekilde ortaya koymuştur.³ Ebû Hanîfe'de olduğu gibi iman ve amel ilişkisini daha belirgin hale getirmiştir.⁴ Bu fikir, onun siyasal iktidar anlayışına ve sosyal hayatın değişen şartlarının insanî müdahalelerle belirlenebileceğine olan inancına yansımıştır. Ona göre, dinin evrensel mesajına vurgu yaparken aynı zamanda toplumun ihtiyaçlarına cevap verilebilir. Dinin prensipleri ve değerleri, değişen şartlar çerçevesinde yorumlanabilir ve uygulanabilir.⁵

Siyasete ilişkin doğrudan bir eser kaleme almamış olmasına rağmen Mâtürîdî'nin din-siyaset konularındaki düşüncelerinin günümüzde de tartışılıyor olması, bu alandaki boşluğun ve beklentilerin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Mâtürîdî'nin siyasete dair

² İlyas Canikli, "Siyasî Kültürde Sultana Dayanak Kabul Edilen Rivayet Üzerine Bir Değerlendirme", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/4, (2006), 29; Cemil Hakyemez, "İtikadi Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/ 4, (2003), 88.

³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/ 245-246.

⁴ Ebû Hanîfe, "el-Âlim ve'l-Müteallim", *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV) Yayınları, 2015), 15-16.

⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 40.

düşüncelerini ortaya koymak için müstakil bir kitap telif etmemiş olması bir eksiklik olarak görülmemelidir. Çünkü itikadî mezheplerin paradigmaları aynı zamanda siyasî bakış açılarını da içermektedir.⁶

İmam Mâtürîdî'nin din-siyaset ilişkisine dair yapılan çalışmalar, onun siyasetle ilgili düşüncelerini anlamada önemli katkılar sağlamaktadır.⁷ Ancak bu araştırmalarda genellikle, Mâtürîdî'nin din ve siyaset anlayışını yalnızca belirli yönlerden ele alındığı görülmektedir. Oysa, Mâtürîdî'nin siyaset anlayışını tam olarak kavrayabilmek için, din-siyaset ilişkisinin sadece bir yönünü değil, aynı zamanda akıl ve vahiy arasındaki dengeyi de göz önünde bulundurarak geniş bir bilgi çerçevesiyle değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu tür bir bakış açısı, onun siyaset anlayışının daha derinlemesine anlaşılmasını sağlayacaktır.

Araştırma konusu Allah, insan, din ve şeriat alanlarında bir bakış sunmaktadır. Bu yaklaşım, konunun hukuk, ahlak, felsefe ve sosyoloji gibi ilimler açısından da bir değer taşıdığını göstermektedir. Onun siyaset düşüncesi, doğrudan siyasî bir teori geliştirmemiş olmasına rağmen, teolojik ve felsefi görüşleri İslâm siyasî düşüncesine de etki etmiştir. Müslümanlar, felsefeye dair pek çok eseri özellikle Aristoteles'in (m.ö. 384-322) kitaplarını, 8-10. yüzyılda, Arapçaya çevirmişlerdir. Mâtürîdî, Yunan felsefesinden tercüme ve telif çalışmalarının hız kazandığı dönemde aktif rol alan Mu'tezile'yi eleştirmekle birlikte felsefeye açılan dünyayı da tanımıştır. Basra Mu'tezilesinin ileri gelenlerinden olan Ebû İshak en-Nazzâm (ö. 231/845)'in *Kitâbü'r-Redd alâ Ashâbil-Heyûlâ, Kitâbü'r-Redd ale'd-Dehriyye*,⁸ gibi eserlerinde geçen terimleri, Mâtürîdî de zararlı akımları eleştirirken kullanmıştır.

⁶ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul: 2008, 43.

⁷ Şaban Ali Düzgün, "De Facto Siyasal Otoriteden Meşru Siyasal İktidara: Mâtürîdî'nin Ulû'l-Emr Kavramsallaştırması", *Milel ve Nihal*, 14/1 (2017), 24-35; a.mlf., "Din, Siyaset Kültürü ve Yönetim Erki (Mülk/Devlet)", *Matürîdî'nin Düşünce Dünyası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: 2011, 375, 397; Şükrü Özen, "Mâtürîdî ve Siyaset: Hilafetin Kureyşiliği Meselesi", *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 22-24 Mayıs 2009, 524-548; Osman Oral, "Mâtürîdî'de Din-Siyaset İlişkileri ve Yönetim İlkeleri", I. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı*, 2018, 926-960. Mustafa Ünverdi, "Mâtürîdî'de Siyaset Düşüncesi", *İlahiyat Akademi Dergisi*, 16 (Aralık 2022), 1-24.

⁸ İlyas Çelebi, "Nazzâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 2006), 32/ 466.

Eflâtuncu ve Dehriyye gibi felsefî akımların âlemin ezeli olduğu fikirlerini reddetmiştir.⁹ Mâtürîdî, Kur’ân’ı baştan sona yorumlamak üzere telif ettiği Te’vilâtü’l-Kur’ân’da felsefî guruplar hakkında yer yer bilgi vermesinin yanında Kitâbü’t-Tevhîd’de Dehriyye, Sümeniyye, Seneviyye, Deysâniyye ve Mecûsilerin görüşlerini eleştirmiştir.¹⁰

Bu bağlamda makale, İmam Mâtürîdî’nin din ve siyaset arasındaki ilişkiye dair fikirlerini, akıl ve vahiy arasındaki dengeyi temel alarak analiz edecektir. Mâtürîdî’nin epistemolojik yaklaşımının, dinî ve siyasî alanlarda nasıl bir denge sağladığı ve bu dengenin İslâm düşünce geleneğinde nasıl yer bulduğu tartışılacaktır. Ayrıca, bu yaklaşımın günümüz İslâm dünyasında akıl ve vahiy arasındaki tartışmalara nasıl yeni bir perspektif sunabileceği ele alınacaktır. Çalışma, Mâtürîdî’nin din-siyaset ilişkisi üzerindeki düşüncelerinin odak noktasını oluşturan akıl-vahiy, din-siyaset dengesinin yanında bilgi, te’vil ve makâsîd gibi temel kavramlar önemli bir şekilde ele alınmaktadır. Böylelikle araştırma, Mâtürîdî’nin bakış açısının daha sistematik şekilde gündeme gelmesine ve konunun daha detaylı tartışılmasına zemin hazırlayacağı beklenmektedir.

1. Mâtürîdî’de Din

İmam Mâtürîdî, İslâm düşüncesinde din ve siyaset arasındaki ilişkiye dair önemli bir ayırım yapmıştır. Bu ayırım, dinin değişmez ve evrensel ilkeleri ile siyasetin zamana, mekâna ve toplumsal şartlara göre değişkenlik gösteren yapısını ortaya koyar. Ancak bu ayırımın nasıl bir epistemolojik temele dayandığı ve din kavramını nasıl anlamlandırdığı önem arz etmektedir.

Din kelimesi “semantik açıdan hem hâkimiyet, hem de teslimiyet gibi zıt anlamlara işaret etmektedir.”¹¹ Bu iki zıt taraf arasında münasebeti düzenleyen kanun “din” olarak nitelendirilir. Yani “din”, toplumun içindeki ilişkileri, yönetimi, ceza ve mükâfat sistemini, adetleri, inançları ve ibadetleri düzenleyen bir düzen ve disiplindir. Din, Allah’ın yüceliğine ve gücüne olan inancı içerirken, aynı zamanda insanın acizliğini ve O’na olan kulluk sorumluluğunu da vurgular. İnsan, Allah’a olan bağlılığı ve kulluk bilincini din aracılığıyla ifade

⁹ Mustafa Bilal Öztürk, “Te’vilâtü’l-Kur’ân’da Mâtürîdî’nin Felsefe Algısı”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/1 (Haziran 2022), 86.

¹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 239, 243, 251; Öztürk, “Te’vilâtü’l-Kur’ân’da Mâtürîdî’nin Felsefe Algısı”, 73.

¹¹ Günay Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38/ (1987), 215.

eder.¹²Din kavramının tanımlarında, genellikle “aklî, hissî, kulluk ve içtimai boyutları” öne çıkarılmıştır. Bu tanımlar incelendiğinde, “din”, kaynağı vahiy olan bir sistemdir.¹³

Mâtürîdî’ye göre din, zihin ve kalpte yer alan bir inanç sistemidir. Din, aklî ve kalbî alanda değerlendirilir. Bu, dinin sadece toplumsal düzenlemelerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda bireyin içsel dünyasında bir inanç ve anlayış sistemini ifade ettiğini vurgular.¹⁴

Mâtürîdî “din” kelimesini, iki kısım kavramla ele alır. Birinci kısım, Mâtürîdî’nin epistemoloji anlayışına uygun olarak değişmezlik ve sabitlik özellikleri taşıyan terimlerle ifade edilir. Bu terimler “marife”, “tevhîd” ve “hudud” olarak adlandırılır. Bu kavramlar, dinin temel prensiplerini ve değişmez doğasını ifade eder. “Marife”, doğru bilgi ve anlayışı temsil ederken, “tevhîd” Allah’ın birliğini ve O’na yönelik imanı kapsar. “Hudud” ise sınırları, haram ve helal olanları belirleyen ilahî kuralları temsil eder. Diğer kısım ise, zihinsel alanda yakın ilişkisi olan terimlerle ilgilidir. Bu terimler arasında “itikât”, “mezhep” ve “şeriat” gibi kavramlar bulunur. Bu kavramlar, bireyin zihinsel dünyasında şekillenen ve dinin anlaşılmasında önemli bir rol oynayan inanç sistemini ifade eder. “İtikât”, bireyin inançlarını, prensiplerini ve doğru bilgiye dayalı inançsal duruşunu içerirken, “mezhep” ve “şeriat” ise dinin uygulamaya dair yönleri ve toplumsal düzenlemelerdir.¹⁵Mâtürîdî’ye göre “din” kelimesi, hem değişmezlik ve sabitlik özelliklerini içeren temel kavramlarla (marife, tevhîd, hudud) hem de zihinsel boyutta yer alan inanç objeleriyle (itikât, mezhep, şeriat) ele alınmalıdır.¹⁶

Mâtürîdî’de dinin varlığı ve sürekliliği için akıl gereklidir. Ona göre “Allah’ın dini delil ve huccetle ayakta durmakta, delil ve huccetle bizzat akla dayanmaktadır. Onun içindir ki aklına uyan dinini korur,

¹² Günay Tümer, “Din”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/312.

¹³ Sabri Yılmaz, “Genel olarak Din ve İslâm Dini” *İslâm İnanç Esasları* ed. Vecihi Sönmez-Hilmi Karaağaç, (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2021),10; Şaban Ali Düzgün, “Dinin Kaynağına İlişkin Tartışmalar”, *İslâm İnanç Esasları*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 17-18.

¹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 480, 492; Hanifi Özcan, *Mâtürîdî’de Dinî Çoğulculuk*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Yayınları, 2013), 36.

¹⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, çev. Bekir Topaloğlu vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015-2019), 1/273, 305.

¹⁶ Recep Önal, “İmam Mâtürîdî Teolojisinden Semantik Analizler: ‘Din, Şeriat, Hak Din ve İslâm’ Kavramları Örneği”, *Balikesir Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, 1/1, (Haziran 2015), 63.

heveslerine uyan ise dininin dayanağını yıkmış olur.”¹⁷ Ona göre din, akılla anlaşılabilir, akılla savunulabilir ve akılla desteklenir.

Deliller ve kanıtlar, akılla birlikte dinin temelini oluşturur ve dinin doğruluğunu ortaya koyar. Aklın dinin temelinde yer alması, insanın doğru düşünme, akıl yürütme ve rasyonel değerlendirme yeteneklerini kullanması gerektiğini ifade eder. İnsanın aklını kullanarak doğru düşünce ve bilgiye ulaşması, dinin korunması ve sağlam bir temel üzerine oturtulması için önemlidir. Ayrıca, heveslerine uyan bir kişi, akıl ve mantık yerine kendi arzularını takip ederse, dinin dayanağını yıkmış olur. İnsanlar dinî hükümleri anlamak ve uygulamak için akıllarını kullanmalıdır. Buna ek olarak, şeriat, Allah'ın hükümlerini içeren düzenlemelerdir ve bu düzenlemeler de akıl ile değerlendirilmelidir.¹⁸ Mâtürîdî'nin akla verdiği önem, din-siyaset ilişkilerinde de açık bir şekilde görülür. Akıl, siyasî kararlar, toplumsal düzenlemeler ve hukukun oluşturulmasında etkin bir rol oynar. Dinî hükümlerin uygulanması ve toplumun yönetimi, aklın doğru kullanımıyla gerçekleştirilmelidir. Akıl, din ve siyasetin bir arada düşünüldüğü alanlarda etkin bir belirleyici özellik taşır ve doğru yönlendirilmesi gereken bir dinamiktir.

Mâtürîdî'de din, insanların birleşmesini mecbur eden ve onları dine sığınmaya yönlendiren bir temele dayanmalıdır. Bu temel, sem' (vahiy) ve akıl olmak üzere iki yönlüdür.¹⁹ Sem' alanı, insanların iradelerine danışmadan kendilerine buyrulan konuları kapsar ve genellikle ibadetlere ilişkin hükümleri içerir. İbadetler, insanların sadece ilahî emirleri takip etmesini gerektiren alanlardır ve bu nedenle sem' ile ilişkilendirilir.²⁰ Akıl ise insanın düşünme, anlama ve çıkarımlar yapma yeteneğini ifade eder. Mâtürîdî'ye göre insanlar akıllarını kullanarak itikadî konularda hakikate ulaşabilirler. Ancak ibadet ve şeriat bilgisi gibi konular, vahiyden öğrenilmelidir.²¹ Bu bağlamda Mâtürîdî, dinin temelini oluşturan sem' ve akıl arasında bir denge olduğunu ifade eder. İnsanlar hem akıllarını kullanarak itikadî konularda doğru anlayışa ulaşabilirler, hem de vahiyden gelen hükümleri kabul etmelidirler.

Mâtürîdî'de vahiy kaynaklı din esastır ve tek bir din vardır. Bu dinin en belirgin özelliği insanları tevhîd inancına çağırmaktır.²² Din,

¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 39-40.

¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 39-40.

¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 45-54.

²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/431-432.

²¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/ 251; en-Nisâ, 4/165.

²² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 172.

“kural koyma”, “yöneltme”, “düzeltme” ve “bir yolu takip etme” anlamlarına gelen şeriat kavramından ayrılır. Çünkü şeriat daha çok uygulamaya yönelik anlamları taşır. Mâtürîdî, peygamberlerin gönderilme amacının temelinde “tevhid dinine” çağrı yapmak olduğunu vurgular. Ancak her bir peygamberin gönderildiği kavimlere göre farklı bir yol izlediğini ve farklı şeriatlara sahip olduğunu belirtir.²³ Şeriat, her peygamberin yaşadığı kültürel ve tarihi çerçevede belirlenen özel durumları içerir. Kur’ân’da geçen “şir’at”²⁴ kelimesi, bir şeyin formunu veya şeklini ifade eder. “Fi’laten” kelimesi ise “bir forma göre yaptı” anlamına gelir. Yani her peygamber, tarih ve kültürle bağlantılı olarak şeriatın bir şekil ve form kazanmasını sağlar. Mâtürîdî’ye göre, şeriatın şekli ve uygulanışı, dinin temel prensiplerine bağlı olmakla birlikte, tarih ve kültür faktörlerinden etkilenir. Buna göre, şeriatın zamanla değişebilir ve yeni hükümlerle güncellenebilir.²⁵ Din ve şeriat ilişkisinde, şeriat peygamberlere ve ümmetlere yönelik bir bağ kurarken, din sadece Allah’a nisbet edilir. Din, Allah ile kul arasındaki ilişkiyi ifade ederken, şeriat, peygamberlerin aracılığıyla topluma yönelik hükümler içerir. Mâtürîdî, bu düşüncesini “Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk”²⁶ mealindeki ayetle temellendirir. Bu ayet, farklı ümmetlerin ve peygamberlerin kendi toplumlarına yönelik olarak farklı şeriatlarla gelmesini ifade eder. Bu da şeriatın çeşitliliği ve devamlılığına vurgu yapar. Mâtürîdî din, şeriat ve siyaset kavramlarının asıl anlamlarına dikkat çekmektedir.²⁷

2. Mâtürîdî’de Siyâset

Hz. Peygamberin, Medine’ye hicretinden sonra toplumun idaresini ve ihtiyaçlarını dikkate alarak uygulamalarda bulunduğunu görmek mümkündür. Sonraki dönemde içtihat, maslahat istihsân ve örf gibi hukukî kavramlar toplumun yönetimi ve talepleri karşılamaya matuf en tesirli hukukî vasıtalar olmuştur. Bu yönüyle “siyâset” dinî bir boyuta sahiptir.²⁸

²³ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 281.

²⁴ el-Mâide, 5/48.

²⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 4/193, 245.

²⁶ el-Maide, 5/48; Mâtürîdî *Te’vilâtü’l Kur’ân*, 5/516; Özcan, Mâtürîdî’de *Dini Çoğulculuk*, 20.

²⁷ Hülya Alper “İmam Mâtürîdî’de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği”, *Milel ve Nihal*, 7 / 2 (2010), 29.

²⁸ Kâşif Hamdi Okur, “İslâm Hukuku Açısından Toplum Hukuk İlişkisi” *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 4/2 (Aralık 2020), 8.

Siyâset-i şer'îyye, Müslüman bireylerin kendi aralarındaki ilişkileri ve devletle olan ilişkilerini düzenleyen hukukî anlayışını ifade etmektedir. Bu anlayış, müçtehitlerin şer'î delillerden yola çıkarak ortaya koydukları hukuku temel almaktadır. Şer'î hukuk, İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an, sünnet, kıyas ve icma gibi delillerden türetilmiş hukukî hükümleri içermektedir.²⁹ "Siyâset-i şer'îyye" veya "istislâh", dinin genel ilkeleriyle uyumlu düzenlemelerin ve uygulamaların kamu otoritesi tarafından yapılmasını ifade eder. Bununla devletin anayasal güvenliğini korunması, sosyal hayat, kültür, ceza hukuku, muamelat, uluslararası ilişkiler ve iktisadın yasal çerçevesinin belirlenmesi sağlanır.³⁰ Siyâset-i şer'îyyenin, en belirgin özelliği, esnek olması zamanla, mekânla ve farklı koşullarla birlikte değişebilmesidir.³¹

Mâtürîdî, Müslümanların karşılaştığı sorunlara çözüm bulma ve kamu yararını gözeterek yaşanabilir bir hayat sağlama amacıyla fıkha odaklanmıştır. Fıkhnın "bir şeyi başka bir şeyin vasıtasıyla veya delaletiyle bilmek" anlamına geldiğini vurgulamıştır. "Bir hadisenin çözümü için başvurulabilecek bir asıl veya benzerlik bulunmadığında, âlimin içtihad yaparak en iyi tercihi yapması" şeklinde istihsânı tanımlamıştır.³² O'na göre bu kavram âlimin hukukî bir konuda en uygun ve adaletli çözümü bulmak için kendi zihinsel gayretini kullanmasını içeren bir yaklaşım ifade eder.

Hz. Peygamber döneminde "müellefe-i kulûb"³³ kavramı, kalplerin İslâm'a ısınması için zekât verilen Müslüman olmayanlar anlaşılma-
taydı. Ancak sonraki dönemlerde İslâm'ın yayılması ve Müslümanların güçlenmesiyle birlikte zekât verilenler sınıfında değişikliğe gidilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde, Hz. Ömer'in önerisiyle "müellefe-i kulûb" zekât verilenler sınıfından çıkarılmıştır. Mâtürîdî,

²⁹ Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukuku'nda Şer'î Hukuk-Örfî Hukuk İkilemi ve Yasama Organının Yetkileri", *İslâmî Araştırmalar*, 12/2 (1999), 122; Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Beta Yayınları, 2014), 66- 67.

³⁰ Ebûl Hasan Habib el-Mâverîdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye, İslâm'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, çev. Ali Şafak, (İstanbul, Bedir Yayınevi, 1994), 3; Gazali, *İhya-ı Ulum'd-Din*, çev. Ali Arslan, (İstanbul: Arslan Yayınları, 1971), 1/ 122.

³¹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 66; Adnan Koşum, "Osmanlı Örfî Hukukununun İslâm Hukukundaki Temelleri." *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/17 (Haz. 2004), 160.

³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/ 47, 3/240, 1/199-202, 257, 259, 333; Talip Özdeş, "Mâtürîdî'nin Din ve Şeriat Anlayışı", *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, (İstanbul Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 22-24 Mayıs 2009) 130, 137; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 6/465, 2/242.

³³ et-Tevbe, 9/60.

bu örneği kullanarak ictihâdî neshin uygulanabileceğine dikkat çeker.³⁴ Ona göre, ictihâdî nesh, bir ayetin tamamen yürürlükten kaldırılması anlamına gelmediği tam aksine, bir ayetin hükmünün maslahat gereği geçici olarak uygulanmasının ertelendiği anlaşılmaktadır. Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı, dinî hükümlerin toplumsal ihtiyaçlara ve değişen şartlara uygun olarak yorumlanması ve uygulanması gerektiğini vurgular. Mâtürîdî, "içtihadî nesh" kavramını genel bir ilke olarak ortaya koyar ve müçtehidin istidlalli bir düşünceyle içtihad yapmasının meşru olduğu görüşündedir. Bir mesele hakkında hüküm bulunmuyorsa, aralarındaki ortak illete bakarak hükmü açıkça belirtilen ayetteki hükme benzetilebilir.³⁵ İctihatla amel etmek ve hüküm vermek caizdir. Bir müçtehid içtihadını gerçekleştirirken, gerçekte Allah katından mevcut olan hükme tam olarak ulaşamamış olsa bile içtihad ettiği konuda tam isabet ettiği sonucunu çıkarır. Bu, müçtehidin içtihadının, doğru ve geçerli olması için sağlam bir temele dayanması ve akılcı bir yöntemle gerçekleştirilmesi anlamına gelir.³⁶ Böylece dinin evrenselliği ve zamanla değişmezliği ile birlikte, toplumsal ve bireysel ihtiyaçlara uygun hükümlerin belirlenmesi ve uygulanması mümkün olur.³⁷ Kur'ân'da geçen "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Resul'e götürün"³⁸ mealindeki ayet, içtihadın meşruiyetini destekleyen delillerden biridir. Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan bir meselede, hükmün çözümlenmesi için Kur'ân-ı Kerim'e, Hz. Peygamber'in sünnetine veya ümmetin icmasına başvurulur. Bu kaynaklarla bir sonuca ulaşamadığında ise içtihadla başvurulur.³⁹ Mâtürîdî, ictihad ve icmanın sosyal ihtiyaçların karşılanması, toplumun vahdetini beraberliğini koruma ve anlaşmazlıkları çözmeye bir çıkış yolu olarak görmektedir.⁴⁰

Maslahat kavramı, insanların mükellef oldukları konularda, yapmaları gereken ve yapmamaları gereken şeyleri belirlemeyi amaçlar. Bu kavram, insanın nefesine uygun olan faydalı şeyleri ve nefsin hoşlanmadığı durumları değerlendirir. Toplumun düzenini sağlamak ve iyileştirmek için ıslah çalışmaları yapılmalıdır. Bu, adaletin tesisi, haksızlıkların giderilmesi ve toplumsal düzenin korunması anlamına

³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/ 417.

³⁵ el-Bakara, 2/ 259, Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l- Kur'ân*, 2/195.

³⁶ el-Bakara, 2/ 269; el-Enbiya, 21/79, Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/ 215, 9/401.

³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtül-Kur'ân*, 4/27.

³⁸ Nisa, 4/59.

³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/296, 14/64.

⁴⁰ İsra, 17/36; en-Neml: 27/32, Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l- Kur'ân*, 8/305; 3/29, 291-292.

gelir.⁴¹ İslâm toplumunda yaşanan en büyük travmalar, siyasî ve dinî meselelerin birbirine karışmasıyla gerçekleşmiştir. Bu durum, iç savaşlara ve ayrılıklara sebep olmuştur. Bu olayları Mâtürîdî, ictihâdî hataların sonucu olarak görür ve kaos ortamında gerçekleştiğine inanır.⁴² Müctehidin her görüşünün tam anlamıyla doğru olması mümkün değildir. Bu nedenle ictihâdî kararlarla ortaya çıkan sonuçlar siyasî alanda değerlendirilmelidir. Mâtürîdî, bu siyasî hataları işleyenleri imandan çıkarmaz, ancak onların hata yaptıklarını ve cezalandırılmaları gereken bir suç işlediklerini düşünür.⁴³

Mâtürîdî, İslâm dininin inanç esaslarını ve ahlakî değerlerini vurgulayarak, siyasetin bu temel prensipler doğrultusunda şekillenmesini öne sürer. Ona, göre insanın ahlakiliği, sahip olduğu donanımların yanında tüm varlığın ihtiyacını gideren Allah'ın belli ölçüler dâhilinde yaratmasına bağlıdır. Buna göre ahlâkiliğin esasına duyular, akıl ve habere, “insanın tab'ı”nı (doğasını) ilave eder. İnsan, yaratılışında bulunan seciye ve hikmete uygun hareket eder.⁴⁴ Her şeyi yerli yerine koyma anlamına gelen hikmet, Mâtürîdî'nin ahlak anlayışının temel kavramıdır. Allah'ın mutlak iradesi ile kulluk şuuru arasındaki dengeyi kurmak da Mâtürîdî'nin hikmet anlayışında büyük bir önem taşır. Bu düşünceye göre, Allah'ın yarattığı her şeyin belli bir gayesi vardır. Âlemde hikmet hâkimdir. Şer bile hikmetin görünen bir şeklidir.⁴⁵

3. Mâtürîdî'nin Bilgi Anlayışı

Mâtürîdî ister i'tikâdî alanda ister amelî sahada olsun tüm meseleleri kendi bilgi elde etme metoduna göre düşüncelerini ifade etmiştir.⁴⁶ Onun bilgi anlayışı, “bilginin ne olduğu, değeri ve bilgi edinme yolları” gibi önemli meseleleri içeren bilgi sistemini içermektedir. Bu yönüyle o, İslâm düşüncesinde kendine özgü bir bilgi kuramı ortaya koyan kişidir. Ona göre, her şeyin apaçık şekilde bilinmesi bilgiye

⁴¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 50, 87, 93, 207.

⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 15/7; Şaban Ali Düzgün, “Mâtürîdî'de Din, Siyaset Kültürü ve Yönetim Erki (Mülk/Devlet)”, *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011), 397.

⁴³ Kutlu, Sönmez “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdîlik”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* hzl. Kutlu Sönmez (Ankara: Kitâbiyât Yayınları 2003), 29.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 99.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 349-351; Emine Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 250.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 57; Hanifi, Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993), 165.

bağlıdır.⁴⁷Akıl, düşünme, analiz etme ve mantık yürütme yeteneği ile bilgiye ulaşmada temel bir araçtır. Ona göre, akıl ve nakil birleştirilerek doğru bilgiye ulaşmak mümkündür.

Mâtürîdî'nin bilginin değeri, bilginin mahiyeti ve bilgi kaynaklarına yönelik düşüncesi, Müslümanlar arasında farklı ve tutarlı bir bakış açısının yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Mâtürîdî'ye göre, bilginin temel kaynakları “duyular” (a'yân), “haber” ve “akıl” (istidlal/nazar) şeklinde tasnif edilir. Duyular, insanın beş duyusunu içerir ve fiziksel dünyayı algılama yeteneğine işaret eder. İç gözlem, “anlama ve anlamlandırma yeteneğini” ifade eder.⁴⁸ Ayrıca o, hayvanların içgüdülerini de bu kategoriye dâhil eder. Ancak bu tür bilgilerin doğruluğu ve yanılıcı olma olasılığı dikkate alınmalıdır. Bu nedenle, duysal verilere dayalı bilgileri akıl ve diğer bilgi kaynaklarıyla değerlendirmek önemlidir.⁴⁹ Ona göre din, akli alanın sınırları dışında kalan sem'den ayrı düşünülemez.⁵⁰ Âhad habere gelince, rivayet edilen metin incelenmeli, güçlü kanâata göre davranılmalıdır.⁵¹ Mâtürîdî özellikle “haber” kaynağına odaklanarak, bu kaynakların doğruluk ve güvenilirlik açısından nasıl ele alınması gerektiğine dikkat çeker. Mütevâtir haberleri “yanılmaları ve yalan söylemeleri muhtemel kişilerin dilinden Peygamber'den bize ulaşan haberler”⁵² olarak tanımlar. Bu tür haberler, birçok güvenilir kaynaktan nakledilen haberlerdir. Ancak Mâtürîdî, bu haberlerin de doğruluğunu incelenmesi gerektiğini belirtir.

Bu yaklaşım, bilginin güvenilirliğinin sağlam temellere dayandırılmasını ve doğruluk kontrollerinin yapılmasını vurgular. Âhad haberler, tek kaynaktan gelen haberlerdir ve doğruluklarının yine incelenmesi gereken haberlerdir. “Genel haberler” terimini kullanmak suretiyle de insanların duyuları ve iç gözlemleri aracılığıyla elde ettikleri genel bilgileri ifade eder. Bu tür bilgiler, dünyadaki olayları içerir. Son olarak, akıl (nazar), insanın dünyayı anlamasını sağlayan ve yararlı ile zararlı arasında ayırım yapma kabiliyetidir. Mâtürîdî'de akıl, insanın düşünme, çıkarım yapma yeteneği ve mantık kullanmada bilgi

⁴⁷ Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, 1/11; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 45.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 57-60; Musa Koçar, *Mâtürîdî'de Allah-Âlem İlişkisi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004), 115.

⁴⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 45-47.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 66, 67.

⁵¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 72.

⁵² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 48-49.

kaynağıdır.⁵³ Mâtürîdî'nin bilgi kaynaklarına dair bu ayrıntılı yaklaşımı, bilginin nasıl elde edildiği, doğruluk kontrolü ve güvenilirlik açısından önemli bir çerçeve sunar. Bu anlayış, İslâm düşüncesinde bilginin sağlam temellere dayandırılması çabası olarak da görülebilir. Ona göre, nesne ve olayların gerçekliğini anlamak için duyulara, habere ve akla ihtiyaç vardır. Bu yaklaşım, İslâm düşüncesinde bilgi edinme sürecinin temel dinamiklerini oluşturur.⁵⁴ Akıl ve haber bir araya geldiğinde, insanlar hem iyiyi ve kötüyü ayırt edebilme yeteneğini elde eder hem de Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmede zorlanmaz. Örneğin akıl yoluyla Allah'a şirk koşmanın çirkinliği anlaşılabilir. Aynı şekilde, o, tevhid kavramının maruf olduğunu ve akıl yoluyla da anlaşılabilirliğini belirtir.⁵⁵ İnsanlar, akıl ve haber aracılığıyla hem dünyevî hem de dinî meseleleri anlayabilir ve değerlendirebilirler. Maruf ve münker kavramlarıyla ilgili yaklaşımı da Mâtürîdî'nin ahlakî değerlendirme ve bilgi sistemi açısından önemlidir. Bu yaklaşım, insanların ahlakî değerleri ve toplumsal normları belirlerken bir taraftan da aklın ve vahyin rolünü vurgular.⁵⁶ Mâtürîdî'nin bilgi sisteminde aklın kesin ve doğru bilginin kaynaklarından biri olduğunu savunması, akıl-vahiy ilişkisini dengelemeye yönelik bir çabadır.⁵⁷ Aynı çabayı bilgi anlayışı ile icmâ arasında da bir ilişki kurarak gösterir. Buna göre icmâ bir uzlaşma belgesidir. Uzlaşma, yanılmaları en aza indirir en doğru bilgiye yaklaştırır. İctihat yoluyla varılan fikir birliğinin kabul edilmesi, aklın ve müctehitlerin önemini vurgulayan yaklaşımın bir sonucudur.⁵⁸

İmam Mâtürîdî'nin bilgi anlayışını izah ettikten sonra diğer yaklaşımlar arasında fark olduğu görülmektedir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki; İslâm düşüncesinde bilginin mahiyeti, kaynağı konusu "bilgi edinme yolları" genellikle (esbâbü'l-ilm) başlığı altında incelenmiştir. Mu'tezile dışında bilgi edinme konusunu Mâtürîdî öncesi kelâmcıların daha sistemli izah ettiği söylenemez. Çünkü bilgi meselesi müstakil başlıklar altında Mâtürîdî'den sonra ele alınmaya başlanmıştır.⁵⁹ Mâtürîdî, bilgi edinme yollarını üç kategoride ele almasına rağmen, akıl üzerinde önemli bir vurgu yaparak, akli hem haberler hem de duyular konusunda bir karar mercii olarak görmüştür. Dinî alanı

⁵³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 48-49; Özcan, *Mâtürîdî 'de Bilgi Problemi*, 64.

⁵⁴ en-Nahl, 16/ 78, Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/161, 162; 11/273; 9/391.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* 6/410; *Kitâbü't-Tevhîd*, 40.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/430; Âl-i İmrân, 3/ 110.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 45-54; Özcan, *Bilgi Problemi*, 159.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 48.

⁵⁹ Necip Taylan, "Bilgi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6/159. (Ankara: TDV Yayınları, 1992)

akıl, duyu ve haberler analiz eder ve doğruluklarını kontrol eder. Akıl, mantıklı düşünme ve çıkarım yapma yeteneğiyle bilgiler arasında tutarlılık sağlar. Onun üzerinde durduğu husus, doğru inanca götüren bilgiden her türlü şüpheyi izale etme gayretidir.⁶⁰

Maturidi', "bir zorluk ve çaba sarf etmeksizin süratle" kalbe gelen bilgiyi de "ilham" olarak ifade eder. Bu bilginin Allah'tan geldiği gibi şeytandan da gelebileceğine dikkat çeker.⁶¹ Burada önemli olan husus, insanın hataya düşmemesi ve imtihanı kazanması için Allahın, çirkini güzelden, kötüyü iyiden ayırma kabiliyetini nefse yerleştirmesidir.⁶² Böylelikle ona göre insanın istikameti Peygamberler ve akli deliller ile belirlenmiş olur.⁶³ Sonuç olarak Matürîdî'nin ilham düşüncesi, sorumluluğunun bilincinde olan insana takvanın, iyiliğin ve ilmin ilham edilmesidir.⁶⁴

Mâtürîdî, ilhama dayalı anlayışın, kişisel yorumların ve din anlayışının toplumda kargaşaya sebep olacağı için hilafet/imamet/ ve siyaset konusunu akli ve içtihadî alanda değerlendirmektedir. Toplumun düzen içinde yaşaması için halife vaciptir/gereklidir. Halife dinin muhafazası, ahkâmın uygulanması, ihtilafların çözümü, devletlerarası ilişkilerin gerçekleştirilmesi, düşman saldırıların engellenmesi gibi durumlar için akli unsurlara ihtiyaç duyar.⁶⁵ Halifenin Kureyşli olmasının, siyaseten daha uygun ve makul bir tercih olarak değerlendiren İmam Mâtürîdî, halifenin Kureyşli olmasının sebebini, sosyal ve politik nedenlere bağlamaktadır. Zira Kureyş kabilesi, Arap toplumu içinde siyasî ve sosyal açıdan önemli bir konuma sahipti ve İslâm'ın yayılmasında büyük rol oynamıştı.⁶⁶ Bu yaklaşım, İslâm siyaset düşüncesinde halifenin belirlenmesi ve niteliklerine ilişkin çeşitli tartışmaların temelini oluşturan önemli bir bakış açısıdır. Siyasî ve idarî yönleri kuvvetli yöneticinin adil bir şekilde yönetim göstermesi gerektiğini vurgular.⁶⁷ Toplumsal düzenin sağlanması ve adaletin gerçekleştirilmesi için insanların sadece akıllarına değil, aynı zamanda doğru rehberliğe de ihtiyaçları vardır. Bu rehberlik, nübüvvet

⁶⁰ Bayram Çınar, "Felsefe-Kelam Tartışmalarında Bilginin Serüveni: Mâtürîdî Eksenli Bir Bilgi Tartışması", *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)* (2020), 5/ 1, 126-130.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/554.

⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 17/243.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/392.

⁶⁴ Ak, Ahmet, Mâtürîdî Âlimlere Göre İlhamın Bilgi Kaynağı Olması Sorunu, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/ 2 (2014), 133-134

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/108.

⁶⁶ Neseî, *Tabsiratü'l-Edille fi-Usulî'd-Din*, c. 2, s. 436, 437, 449.

⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, c. III, s. 293; Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, 2/438.

aracılığıyla gerçekleşir.⁶⁸ Bu bağlamda, Mâtürîdî insan aklının sınırlılığını ve toplumsal düzenin hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak, nübüvvetin toplumsal düzenin ve bireylerin yönlendirilmesi açısından kritik bir rol oynadığına vurgu yapar.⁶⁹ Mâtürîdî, nübüvveti aklı ve sosyo-politik bağlamda değerlendirmiştir. O, nübüvveti maslahat ve rehberlik temel boyutları ile ele alır.⁷⁰

İnsan aklının sınırlılığını ve duygusal etkiler altında kalabileceğini kabul eden Mâtürîdî, insanlar düşünce ve davranışlarında akıl ve mantığın yanı sıra şehvet ve arzuların da etkisi altında olabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle, toplumsal düzenin sağlanması ve adaletin gerçekleştirilmesi için insanların sadece akıllarına değil, aynı zamanda doğru rehberliğe ihtiyaçları vardır. Bu rehberlik, nübüvvet aracılığıyla gerçekleşir.⁷¹ Bu bağlamda, Mâtürîdî insan aklının sınırlılığını ve toplumsal düzenin hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak, nübüvvetin toplumsal düzenin ve bireylerin yönlendirilmesi açısından kritik bir rol oynadığına vurgu yapar. Nübüvvet, insanların akıl yoluyla ulaşamayacakları ahlakî değerleri ve toplumsal düzeni sağlama konusunda gerekli bir rehberlik sağlar. Hukukî ve sosyal düzenlemeleri ve yol göstericisi olmayan bir toplumun varlığını sürdürmesi imkânsızdır. Bu açıdan bakıldığında, nübüvvet, insanların daha adil, erdemli ve mutlu bir toplum içinde yaşamasını mümkün kılan bir otorite ve rehberlik modelidir. Aynı zamanda nübüvvet, insan özgürlüğünü destekler ve onları siyasî olgunluğa ve sosyo-kültürel ilerlemeye yönlendirir.⁷² Bu sebeple Mâtürîdî mutlak itaati reddetmiş hatta yeri geldiğinde döneminin haksızlık yapan sultanlarını eleştirmiş yanlışlıklara dikkat çekmiştir. Ancak devletin zaafa düşmemesi, halkın zorluk çekmemesi için devlet başkanına isyanı hoş görmemiştir. Devlet ve toplum kaosa düşmeden akıl- vahiy dengesi gözetilerek hak-hakikat çerçevesinde problemler çözümlenmelidir.⁷³

⁶⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 283, 284; İbrahim Aslan, “İmâm Maturidî'nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu”, *Kelam Araştırmaları*, 12: 2, 2014, 54.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 275; Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, 135.

⁷⁰ Muhammet Aydın, “Mâtürîdî'nin Düşüncesinde Nübüvvetin Aklı Temellendirilmesi” *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/20 (Temmuz/July 2021/2), 610.

⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 283, 284; İbrahim Aslan, “İmâm Maturidî'nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu”, *Kelam Araştırmaları*, 12/ 2, (2014), 54.

⁷² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 284.

⁷³ Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (İstanbul: Ensar Neşriyat 2017), 106.

4. Mâtürîdî'nin Te'vil Anlayışı/Yöntemi

İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkan pek çok fırka kendi düşüncelerini temellendirmek için müteşâbih ayetleri te'vil etme yoluna gitmişlerdir.⁷⁴ Tefsir, Kur'ân'ın anlaşılmasında rivâyete ihtiyaç duyan ve "müshkil olan lafızlardan murâd edilen şeyi keşfetmeyi"⁷⁵ ifade ederken te'vil, "olgu ve olayın illet ve sebebini bilmek yahut aslına dönmek suretiyle sonuca ulaşmak" manasına gelir.⁷⁶ Başlangıçta muhkem-müteşâbih bağlamında ele alınan te'vil kavramı fırkalar arasındaki tartışmalar nedeniyle siyasî alana doğru taşınmıştır. Özellikle hicri IV. yüzyılda siyasî ve ideolojik çekişmeler tefsir-te'vil tartışmalarının gölgesinde devam ettirilmiştir. İslâm dünyasında arkasında Abbasiler'in bulunduğu Sünni anlayış ile Fatımîler'in temsil ettiği Şia mücadelesi halindeydi. Hicri IV. yüzyıla kadar te'vil terimi yaygın bir kullanıma sahipken tefsir terimi te'vile göre daha çok tercih edilmeye başlanmıştır. Yılmaz, siyasî otoriteye karşı yapılan tenkit ve eleştirilerin fitneye sebep olduğu düşüncesi ile te'vilin de fitneye dâhil edilmesi sindirme politikası kapsamında te'vilin suçlandığı kanâatindedir. Çünkü siyasî çekişmeler ve itikâdî görüşler te'vil kapsamında yapıldığı için mezheplerin güç mücadelelerinde tek suçlu görülmüştür.⁷⁷ Bu dönemlerde siyasî mücadeleler, tepkisellik ve tarafgirlik ön plandaydı ve bu da tefsirlerin ve te'villerin içeriğini etkilemiştir. Cemel Vakası, Muaviye'nin Osman'ın intikamını almak istemesi ve Haricilerin tahkim olayı gibi tarihsel olaylar, farklı tefsirlerde değişik yorumlara tabi tutulmuş ve bu yorumlar siyasî amaçlar için kullanılmıştır. Bu süreç, zamanla siyasî ve ideolojik görüşlerin Kur'ân yorumlarına etki etmesine ve dinin bir unsuru olarak kullanılmasına yol açmıştır. Siyasî ihtilaflar ve çatışmalar, tefsirlerde de yansıtılmıştır.⁷⁸

Tâbiîn dönemi, İslâm toplumunda farklı fırka veya mezheplere mensup olan bireylerin ideolojik ve siyasî hareketlere katıldığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde, Kur'ân'daki toplum ve iktidarla ilgili ayetler, kişisel, etnik veya grup çıkarlarına göre yorum-

⁷⁴ Sabri Yılmaz, *Kelâmda Te'vil Sorunu*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2009), 9.

⁷⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara, Fecr Yayınları, 1996), 1/19.

⁷⁶ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud el-Begavî, (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2002), 1/46; Yılmaz, *Kelâmda Te'vil Sorunu*, 12, 16.

⁷⁷ Yılmaz, *Kelâmda Te'vil Sorunu*, 19.

⁷⁸ Abdülhalik Bakır, *İktisadi ve İdari Yönden Hz. Ali Dönemi*, (Ankara: Mehter Yayınları, 1991), 82-83.

lanarak siyasî yorumların yapıldığı tefsirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁷⁹ Burada dikkat çekici örneklerden biri “Halku’l-Kur’ân” meselesidir. Bu mesele, “Kur’ân’ın yaratılmış mı” yoksa “ezeli mi” olduğu konusundaki bir tartışmayı ifade etmektedir. Tartışma sadece itikadi bir mesele gibi görünse de, aslında siyasî bir boyut taşımaktadır.⁸⁰ Bu mesele, akli ve nakli deliller temelinde bir çerçeveye oturtulmuştur.⁸¹ Cehm b. Safvan, Halku’l-Kur’ân görüşünü benimsemiş ve yaygınlaştırmıştır. Abbâsiler döneminde, Kur’ân’ın yaratılması meselesi özellikle Mu’tezile tarafından muhaliflere dayatılan siyasî bir araç şeklinde kullanılmıştır. Hârûn er-Reşid (170-183/786-809), Emîn (194-199/ 809-813) ve Me’mûn (199-218/813-833), Mu’tasım (218-228/833-842) ve Vasık (227-232/842-847) dönemleri, Mutezili düşüncenin etkin olduğu zamanlardır. Bu dönemde, “Kur’ân’ın yaratılması” düşüncesi devletin resmi görüşü haline getirilmeye çalışılmıştır. Halife Me’mûn, senesinde Halku’l-Kur’ân hakkındaki görüşünü ilan etmiştir.⁸²

Kur’ân ayetlerinin siyasî yorumu, toplumsal ve siyasal kavramları genel ifadelerden özel anlamlara veya bunun tersine çevirme, belirsizlikleri ayırt etme, zâhir-bâtın ayırımını keyfi bir şekilde kullanma, Kur’ân’ı parçalara ayırarak yorumlama ve bu temelde siyasî ilkeleri ortaya koyma çabasıdır. Siyasî konuları içeren tefsirlerin iki temel özelliği öne çıkmaktadır. Bununla belirli bir grup veya görüşü desteklemek ve rakip görüşleri eleştirmek amacıyla Kur’ân ayetlerini taraftarlık içinde yorumlama eğilimi güdülmektedir. Ya da Kur’ân kavramlarını doğrudan siyasî ilkeler ve teorilerle ilişkilendirme çabası görülmektedir.⁸³ Ancak bu tür tefsirler, Kur’ân’ın anlamını özgün bağlamından koparıp siyasî çıkarlar doğrultusunda şekillendirdiği için eleştiriye ve çeşitli yorum farklılıklarına açık bir alan sunar. İlk dönemlerde Kur’ân-ı baştan sona açıklama ve yorumlamak üzere telif ettikleri eserlerine âlimler, te’vil ismini vermişlerdir. İbn Cerir et-Taberi (ö.310/922) eserine *Câmiu’l-beyân an Te’vili’l-Kur’ân*, İmam Mâtürîdî de eserine *Te’vilatü’l-Kur’ân* adını vermiştir. Rivayete dayalı

⁷⁹ İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, (Ankara: Ankara Okulu, 2012), 72.

⁸⁰ Hayri Kırbasoğlu, “Allah’ın Kelamı Olması Açısından Kur’an’ın Mahiyeti ile İlgili İhtilaflar”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (1986), 28/428.

⁸¹ William Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, (İstanbul: Sarkaç Yayınları, 1998), 300-301.

⁸² Yavuz Yusuf Şevki, “Halku’l-Kur’ân”, *TDV. İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/ 371-375.

⁸³ İsmail Cerrahoğlu, *Kur’ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968), 110.

tefsirlerin zamanla beklentileri karşılamada yetersiz kaldığı dönemlerde, her bir mezhep kendi özgün sistematik anlayışını te'vil yöntemiyle teyit etmek amacıyla Kur'an'a yönelmiştir. Mâtürîdî, bu çerçevede dikkatli bir yaklaşım sergilemiştir. Te'vili sadece bir mezhebî veya siyasî görüşü değil, İslâm'ın genel mesajını anlama ve yorumlama çabası olarak sunmuştur. O, Kur'an'ın yorumunu bir düzen ve sistem içinde yapmıştır. Kur'an'ın yorumlanmasında, ideolojik ve mezhebî aşırılıklardan korunma amacı güdülmüştür.⁸⁴ Mâtürîdî'nin İslâm mezhepleri hakkındaki düşüncesi ahlakî temellidir. Ona göre Müslüman olan birinin İslâm'ı din olarak seçmesinden dolayı Müslüman kalma hakkı bulunmaktadır. Bu sebeple muhalif düşüncüyü eleştirirken onları tekfir etmekten kaçınmıştır.⁸⁵

Mâtürîdî, hadislerin ve haberlerin isnat zincirlerine fazla odaklanmamış, ancak metin üzerinde detaylı bir şekilde inceleme yapmıştır. Ayetlerin anlamlarını çıkarmak için dilcilerin lügatlarını kullanmış, ayrıca diğer ayetlerden de istifade etmiştir. Arap şiiri ve halk sözlerine de zaman zaman atıfta bulunarak, Kur'an'ın anlamını zenginleştirmiştir. Ayrıca, Mâtürîdî kendi döneminin düşüncelerini ve görüşlerini de değerlendirip ele almıştır. Bu bağlamda, eserinde döneminin iddialarını irdeleyip açıklamalar yapmıştır. Özellikle Mâtürîdî, tefsir ile te'vil arasındaki farkı vurgulamıştır. Ona göre, tefsir sahâbeye aittir çünkü sahâbe inen ayetlere şahitlik etmiş ve vahyin indiği dönemin şartlarını birebir yaşamışlardır. Bu nedenle sahâbe, vahyin kesin delillerine sahiptir. Ancak te'vil fukahâya aittir çünkü te'vil, kesin bir hükmün ötesine geçer ve genellikle daha açıklayıcı ve yorumlayıcı bir nitelik taşır. Onun te'vil yaklaşımı, Kur'an'ı derinlemesine anlama çabası olarak ele alırken, aynı zamanda sahâbe ve fukahâ arasındaki rol farklılıklarını da vurgular.⁸⁶ Mâtürîdî, Kur'an'ı yorumlama ve anlamada tefsir ve te'vil'in birbirinin tamamlayıcısı olduğunu vurgulamıştır. Tefsirde, Allah'ın muradını anlamaya yönelik bir çaba söz konusudur. Diğer yandan, te'vil ise Kur'an kelimelerinin ve ifadelerinin

⁸⁴ Orhan Karmış, *Tefsir İlminde Te'vilin Yeri ve Önemi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1975, <https://archive.org/details/396135662>), 190.

⁸⁵ Siddık Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, (İstanbul: İz Yayınları, 2021), 19.

⁸⁶ İsmail Çalışkan, "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an'ın Tefsir İlmindeki Yeri", *Milel ve Nihal*, 7, (2010), 67; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/27.

yorumlanmasıdır. Ancak te'vil yapan kişi, kendisinin Kur'an'dan anladığı anlamları ifade etmeye çalışır.⁸⁷ Bu yorumlama sürecinde terimin ifade edebileceği farklı anlamları mümkün olduğunca geniş bir şekilde ele alarak çeşitli açılardan bakmış ve anlamını zenginleştirmiştir.

Te'vil konusunda Abdullah b. Abbas'a sıkça atıfta bulunan Mâtürîdî Kur'an'ı nasıl anladığını ve yorumladığını örnek alarak, farklı okuma biçimlerinin nasıl farklı anlam değişikliklerine yol açabileceğini tartışır.⁸⁸Mâtürîdî, Kur'an'ın anlamının hem sahabe geleğine dayalı tefsirlerle hem de kişisel yorumlarla ele alınması gerektiğini vurgularken, her iki yöntemin de Kur'an'ın zenginliğini ve derinliğini kavramada önemli bir rol oynadığını gösterir. Ayetin iniş ortamını dikkate alır. Akabinde ayetten kendi yaşadığı ortama göre çıkarımda bulunur. Çünkü vahyin iyi gördüğü ile aklın ma'rûf bildiği şey aynı yerde buluşur. Aynı şekilde Allah'ın çirkin dediği ile aklın da çirkin gördüğü şey örtüşür. İyi-kötü gibi zıt kavramaların dengesini kurmanın aklın doğal bir yeteneği olduğunu kabul eder.⁸⁹Akıl, Allah'ın varlığına, birliğine, ulûhiyetine ve gönderdiği dinine delildir. Kiptap ve Peygamberler de ibadet ve şerî konularda hüccettir.⁹⁰

Te'vil anlayışında akıl ile vahiy arasındaki uyum onun eserinin en önemli özelliğidir.⁹¹ Bu dengiyi sağlarken, insanın tefrik ve te'lif yetenekleri sayesinde, iyi ve güzel olan ile çirkin ve kötü olan arasındaki ayrımı yapması gerektiğini ve bu dengiyi sadece Allah'a itaat ederek kurabileceğini vurgular.⁹² O, te'vil anlayışını oluşturduğu bilgi kuramını esas alarak inşa etmiştir.⁹³ Bu ilimler aracılığıyla, hakikatin bilinmesinin ne kadar önemli olduğu ve bu bilginin nasıl elde edilebileceği düşüncesi üzerinde durulur. İnsanların kabul ettiği nesnellik ve gerçeklik, doğru bilginin ne kadar sağlam bir temel üzerinde yükseldiğine bağlıdır.⁹⁴ Bu yaklaşım, insan aklının ve tefekkürün önemini vurgular ve insanın doğru ve nesnel bilgiye ulaşabilme yeteneğine işaret eder.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/27; Ayrıca bkz. Yılmaz, *Kelamda Te'vil Sorunu*, 16-17.

⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* 1/4, 11, 12.

⁸⁹ Şaban Ali Düzgün, "Mâtürîdî'nin Kur'an Yorum Yönetimi", *Kelam Araştırmaları*, 10, 1, 2012, 8-9.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 4/112.

⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtül-Kur'an*, 4/ 585.

⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtül-Kur'an*,1/ 263, 344, 159, 266; a.mlf, *Kitâbü't-Tevhîd*, 426.

⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/ 158; 2:62, 184; 3/ 142; 4: 569, 579; a.mlf, *Kitâbü't-Tevhîd*, 11, 17, 25.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 45.

Muhkem-müteşabih bağlamında ele alınan te'vil teriminin siyasi alana çekildiği görülmüştür. Mâtürîdî, eserinde siyasetle ilgili konulara doğrudan değinmemiştir. Fakat siyasetle ilgili ayetlerin te'vilini yapması sosyal ve siyasi meselelere dair düşünceleri olduğunu gösterir. Mâtürîdî'nin bir fikir hakkında kabul edilemez gördüğü görüşleri meşru görmeme konusunda tereddüt etmemiştir. İdeolojik sapmalara veya aşırılıklara düşmeden Kur'anın temel anlamını öne çıkaran bir yaklaşımı benimsemiştir. Kendi görüşlerini Kur'an'a kabul ettirme cihetine gitmemiştir. Siyasal otoritenin meşruiyetini Kur'an'a dayandırma çabasına girmemiştir. Bu, Mâtürîdî'nin siyasetin ve ideolojilerin tefsirdeki etkisini en aza indirme çabası olarak görülebilir.

5. Mâtürîdî'de İman-Amel Ayrımı

İslâm düşüncesinde iman ve amel kavramları, insanların inançları ve ahlakî eylemleriyle ilgili temel taşları oluşturur. İmanın tanımında tasdik, ikrar ve amel kavramları öne çıkar. İmanın tanımı ve özelliklerini bu temel unsurlar çerçevesinde ele alınmıştır. Tasdik'in yeri kalb, ikrârın dil, amellerin mercî ise uzuvlardır. Eş'ari, iman, "kalb ve dil ile birlikte tasdiktir" şeklindeki ifadesiyle imanı tasdikle ve Allah'ın varlığını bilmeyeyle özdeşleştirir.⁹⁵ Ebû Hanife, "iman, dil ile ikrar ve kalble tasdik" şeklinde izah eder,⁹⁶ Evzâi (ö. 157/774), İmam Mâlik (ö. 179/795) İmam Şâfiî (ö. 204/819) ve Ahmed b. Hanbel'e göre (ö. 241/855) iman, "kalbin tasdiki, dilin ikrârı ve organların fiili"⁹⁷ ile gerçekleşir. Bu tanımlara göre imanın varlığı veya imanın yokluğu belirlenmektedir. Başka bir ifade ile ameldeki eksikliği ve olumsuzluğu dikkate alan Haricî çoğunluğa göre kişi kâfir olur.⁹⁸ Mu'tezilî Vâsıl b. Ata'ya (ö. 131/748) göre amelin niteliği ile kişi küfür ve iman arasında fâsık olur.⁹⁹

Mâtürîdî'ye göre iman, Allah'tan Hz. Peygamber'e geldiği kesin olarak bilinen her şeyi "kalp ile tasdik" etmektir.¹⁰⁰ Bu tanıma göre, iman sadece zahiri ifadelerle sınırlı kalmayıp, içten bir inanç ve kabul gerektirir. Mâtürîdî, imanı amelden ayrı tutar. Ona göre iman ile amel

⁹⁵ Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-musallîn*, çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 222; İmâmu'l-Harmeyn el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, çev. Adnan Bülent Baloğlu, Sabri Yılmaz, vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 319.

⁹⁶ İmam-ı Azâm Ebû Hanife, *İmam-ı Azâm'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, 34-35.

⁹⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1995), 59.

⁹⁸ Şehristânî, *Milel ve'n-Nihal*, (Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 1/137.

⁹⁹ Kâdî Abdulcebbâr, el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* çev. İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/ 222.

¹⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/59.

birbirinden farklı kavramlardır. İnanç insanın kalbinde gerçekleşen bir tasdiktir. Amel ise, bu imanın bir yansımasıdır ancak imanın bir parçası değildir. Mâtürîdî'ye göre günah işleyen bir kişi, bu işlediği günahın büyüklüğüne veya küçüklüğüne bakılmaksızın imandan çıkmaz. Yani, günah işlemek imanı ortadan kaldırmaz. İman, kişinin kalbinde gerçekleşen bir tasdik olduğu için, günahlar bu tasdiki etkilemez.¹⁰¹ İmanı ve sâlih amelleri “şükür” kavramı içerisinde ele alır. Ona göre insanın iman etmesi ve sâlih amellerde bulunması bir nevi Allah'a şükretmesi anlamına gelir. Bu, Allah'ın verdiği nimetlere karşılık insanın kalbini ve dilini kullanması olarak görülür.¹⁰²

Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı, İslâm inancını sadece sözde değil, fiili olarak yaşamak ve uygulamak gerektiğini vurgular. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinde, bu kavramın dinî anlamını açıklamıştır.¹⁰³ Bu kavramın öncelikli olarak tartışıldığı alan, amelin imandan ayrı tutulmaması gerektiğidir. Mâtürîdî, iman ve amel arasındaki ilişkiyi ele alırken, Haşviyye düşüncesine özellikle dikkat çeker ve bu konuyu izah eder. Haşviyye terimi, Kur'an ve hadisleri anlamada sadece metinlerin zâhirine bakarak yorumlayan kişileri ifade eder.¹⁰⁴ Onlar, teşbih ve teccim anlayışı ile Allah'ı somut düşünmüşlerdir. Haşviyye Bağdat, Basra, Küfe ve Horasan'da kendine taraftar bulmuştur. Mâtürîdî ameli imandan bir cüz görmeleri nedeniyle Haşviyye, Mu'tezile ve Hariciler'i birlikte değerlendirir.¹⁰⁵ Mâtürîdî, bu anlayışı eleştirerek dinî metinlerin derinlemesine anlaşılması için akıl ve mantığı kullanmanın önemini vurgular. Ona göre, sadece yüzeysel yorumlarla yetinmek yerine aklın da dinî hükümleri anlamada etkili bir araçtır.

¹⁰¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 487, 492, 565; a.mlf, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/ 104, 106,144;4/147.

¹⁰² Ahmet Ak, Mâtürîdî'nin Şükür Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47/ 2 (2006), 185-194, 292.

¹⁰³ Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, 575.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, 576; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, 245-250; Haşviyye; 2/8 yüzyılın başlarında ortaya çıkan “Kur'an'ın ezeli olduğunu savunan, kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığını kabul eden, Allah'a sıfat nisbet etmekte aşırılığa düşen, bu konuyla ilgili dinî metinleri teşbih ve teccim anlayışıyla yorumlayanlar”dır. “Allah'ın sıfatları ve dinî konularda nasların zâhiri mânalarına bağlı kalıp akıl yürütmeyi kesinlikle terketmek, itikadi, ameli ve ahlâkî konularda tüm rivayetleri kabul etmek en belirgin özellikleridir.” Bkz. Metin Yurdagür, “Haşviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/426-427. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

¹⁰⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, 572; İsa Koç, *Haşviyye Fırkası* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015, 84

Mâtürîdî, amelin imandan olduğunu savunan görüşleri de eleştirir.¹⁰⁶ Bu yaklaşım, Haricîler ve benzeri bazı gruplar arasında yaygındır. Onlara göre, dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve azalarla amel imânın rükünleridir. Bu üç rükünden birinin eksikliği imânı geçersiz kılar. Haricîler, amelleri imanın bir unsuru kabul ederek amel yapmayanları kâfir ilan ederler.¹⁰⁷ Mâtürîdî, imanın sağlam ve kesin bir şekilde ifade edilmesi gerektiğini vurgular. Ayrıca ona göre, iman kesinlik ve samimiyetle ifade edilmeli, herhangi bir istisnai durum olmamalıdır.¹⁰⁸ Bu, imanın önemini ve ciddiyetini vurgulayan bir düşüncedir.

İslâm tarihinde kebire konusu ilk siyâsî kargaşaların ve ölümlerin cereyan ettiği olayların başında gelmektedir. Zamanla kebire meselesi politik bir karakter kazanmıştır. Bununla birlikte kebire işleyen Müslümanların eylemlerinin âhirette bulacağı karşılığı nedeniyle de dinî bir kavramdır.¹⁰⁹ Mâtürîdî'ye göre iman, insanın iç dünyasında yer alan bir durumdur. İmanın temel unsuru, kalp ile gerçekleşen bir tasdik ve inançtır. Bazı insanlar dışarıdan imanı gösteriyor gibi görünebilirler ancak içtenlikle inanmazlar. Örneğin, Kelime-i Şehadet'i söyleyip görünüşte Müslüman gibi davranan, ancak aslında inanan kişiler münafık olarak kabul edilir. Aynı şekilde, inanmalarına rağmen amel etmeyen kişilere "fasık" denir. Şehadeti inkâr eden ise "kâfir" olarak değerlendirilir.¹¹⁰ Mâtürîdî, insanın iyi ve kötü amellerini insani özellikler ve psikolojik faktörler çerçevesinde değerlendirir. O, nefsanî duygular, gaflet, kontrolsüz öfke gibi içsel etmenlerin insanları günah işlemeye sürükleyebileceğini belirtir. Ona göre, insanlar bu tür içsel faktörlerin etkisi altında kalarak hatalar yapabilirler.¹¹¹ Özellikle büyük günahlardan biri olan adam öldürme eylemini işleyenler için Mâtürîdî, bu eylemi işleyenlere mü'min vasfının verilmesi gerektiğini savunur. Onlar için küfür ithamında bulunulmaz. Hucurât Süresi'ndeki bazı ayetlerle bu görüşünü destekler.¹¹²

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 570-574.

¹⁰⁷ Eş'âri, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-musallîn*, 158-159; Şehristânî, *el-Milal ve'n-Nihal*, 134-135.

¹⁰⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 585, 588.

¹⁰⁹ Mustafa Türkgülü, "Günah Kavramı ve İman Problemi Haline Getirilen Büyük Günah/Kebire Hakkındaki Kelâmî Tartışmalar," *Diyanet İlmî Dergi*, 36/4, (2000), 68.

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 601, 605.

¹¹¹ Bekir Topaloğlu, "Ebû Mânsur el-Mâtürîdî'nin Kelâmî Görüşleri", ed. Sönmez Kutlu *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (Ankara: Kitabiyât Yayınları, 2003), 195.

¹¹² el-Hucurat,49/14; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 490, 491.

İslâm tarihindeki siyasî olaylar, toplumsal değişimler ve kültürel etkileşimler, İslâm'ın ana kavramlarının anlamını ve tanımını şekillendirmiş ve çeşitlendirmiştir. İman kavramının tanımı da bu süreçten etkilenmiş ve farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir.¹¹³ Özellikle İslâm'ın ilk dönemlerinde, Hz. Peygamberin vefatından sonra yönetim ve liderlik konusunda yaşanan anlaşmazlıklar, İslâm toplumunu bölünmelere ve çatışmalara sürüklemiştir. Bu dönemde, iman kavramı dinî, siyasî ve toplumsal kimlik unsuru olarak ele alınmıştır. Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde yaşanan siyasî çalkantılar ve onların liderliği etrafındaki tartışmalar, iman kavramının anlamını şekillendiren faktörler arasında yer almıştır. Farklı siyasî ve kültürel gruplar, kendi anlayışlarını ve liderlik iddialarını desteklemek amacıyla imanı yorumlamış ve tanımlamışlardır. Bu dönemde İslâm düşüncesi, iman yanısıra liderlik, toplumsal düzen ve adalet gibi konularla iç içe geçmiş ve farklı görüşler geliştirilmiştir. Ortaya çıkan farklı düşünce akımları, iman ve amel ilişkisini farklı şekillerde ele almışlardır.¹¹⁴ Mâtürîdî'nin sosyo-kültürel ortamı göz önüne alındığında aklı mecraaya doğru kaydığı anlaşılmaktadır. O, insanın imanını ve amelini, içtenlikle kabul etmesi ve gerçekleştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Zorlama veya dış baskı, iman ve amel konularında sahtekârlığa yol açabileceğini ifade etmiştir. Mâtürîdî, dini inançların siyasî amaçlar için araç olarak kullanılmasını eleştirmiştir. Dinin siyasî veya hukukî amaçlarla istismar edilmesi halinde dinin özünden sapılması anlamına geldiğini ifade etmiştir.¹¹⁵

6. Mâtürîdî'de Din-Şeriat Ayrımı

Dinî kavramların yorumlanması, anlaşılması ve günlük hayata uygulanmasındaki farklılıklar toplumda etkin rol oynar. “Din ve şeriat birbirinden ayrı mı yoksa aynı mı?” düşüncesi ilmî çevreleri meşgul eden konuların başında gelmektedir. İslâm'ı çok katı bir şekilde yorumlayarak Müslümanları kolayca tekfir eden Hariciler, toplumda derin ayrılıklara ve çatışmalara yol açmıştır. Mu'tezilî'nin imandan dışlama düşüncesi de toplum huzurunun bozulmasına neden olmuştur. Bu nedenle, toplumun huzuru ve bütünlüğünü sağlamak için, tekfir düşüncesi konusunda daha dikkatli düşünülmesi ve kolaylıkla tekfirin işletilmemesi için din ve şeriat ayrımı konusu ile farklı bir değerlendirilmeye gidilmiştir. Bu konuda bazıları, dinin kişisel inanç

¹¹³ Paul Tillich, *İmanın Dinamikleri*, çev. Fahrullah Terkan-Salih Özer, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 35-36.

¹¹⁴ Sönmez Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, (Ankara: Kitabiyât, (2002), 88; Toshihiko Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahaddin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 23.

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 565.

ve ibadetlerle sınırlı olduğunu ve şeriatın ise toplumsal düzeni ve hukuku düzenlediğini savunarak dinin yönetim üzerinde doğrudan etkisinin olmadığını öne sürer. Diğerleri ise dinin toplumsal düzeni şekillendirmede etkili olduğunu düşünür.¹¹⁶

Mâtürîdî'nin dinin anlamı ve mahiyetine yönelik "Dinin vazgeçilmez unsurları, zihinde ve kalpte yer tutan inançlardan ibarettir"¹¹⁷ şeklinde yaptığı yorum ile din ve şeriatı birbirinden ayrı kabul eden düşüncesini ifade etmiştir.¹¹⁸ O, düşüncelerini takip ettiği Ebû Hanîfe'nin "din sabit, şeriat ise değişkendir"¹¹⁹ ve bütün peygamberler aynı dini fakat farklı şeriatları tebliğ etmişlerdir"¹²⁰ fikrini "Kim İslâm'dan başka bir dine yönelirse, ondan asla kabul edilmeyecektir"¹²¹ mealindeki ayet ile delil getirir. Şeriatların değiştiğini ve geçmiş milletlerin hukukî uygulamalarının birbirinden farklı olduğunu ise "Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun"¹²² mealindeki ayet ile ortaya koymaktadır.¹²³ "Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet; gerçek olan sana gelmiş bulunduğuna göre, onların heveslerine uyma! Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık"¹²⁴ mealindeki başka bir surenin ayetinde geçen "el-mensek"¹²⁵ kelimesine özel bir anlam atfeder. Ona göre, bu kelime "biz her ümmet için uyacakları ayrı bir şeriat, din kuralları koyduk" anlamına gelir. Buna göre bahsi geçen ayetten, dinin sabit ve değişmez olduğunu, ancak şeriatın her peygamberin kendi ümmeti için özel olarak belirlediği kurallarla farklılık gösterebileceği anlayışını çıkarır. İnsanların yaratılış amacı, din

¹¹⁶ Hadi Sağlam-Selahattin Tuz, "Din ve Şeriat Sorunsalı Üzerine Bir Tahlil", *Universal Journal of Theology* 2/4 (2017), 302-310; Saffet Köse, "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7, (Nisan 2006), 50.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 519; *Te'vilât*, 2/ 349-350

¹¹⁸ Hasan Şahin, *Mâtürîdî'ye Göre Din*, (Kayseri: Yeni Matbaa, 1987), 43-45; Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013), 54-92; Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 39; Talip Özdeş, "Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 22-24 Mayıs 2009", İstanbul: İstanbul Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 137; M. Saffet Sarıkaya, "Mâtürîdî'nin Din Anlayışında Hoşgörü," *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2/147-150 (2010), 164.

¹¹⁹ Ebû Hanîfe, *Kitâbü'l-Âlim ve'l-Müte'allim*, 13-15.

¹²⁰ Ebû Hanîfe, *Kitâbü'l-Âlim ve'l-Müte'allim*, 16.

¹²¹ Âl-i İmrân, 3/85; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/ 350, 352.

¹²² el-En'âm, 6/153.

¹²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/79; 4/ 243-244; 8/ 232-233; 9/ 259.

¹²⁴ el-Maide 5/48; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* 3/ 252.

¹²⁵ Hac, 22/67.

birliği ve Tevhîd inancı etrafında bir araya gelmektir. Şeriatlar ise her peygamberin yaşadığı dönemin ihtiyaçlarına ve toplumun özelliklerine uygun olarak belirlenmesidir.¹²⁶

Mâtürîdî'nin din-şeriat ayrımı konusunu Ebû Hanîfe'nin düşüncelerinden etkilendiği ve benzer delilleri sunduğu açıkça görülmektedir.¹²⁷ Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî'nin din-şeriat ayrımı ile dinin insan yaşamındaki yeri ve uygulanabilirliği daha kolay anlaşılabilmiştir. Her insanın fitrî din duygusuna sahip olduğunu ancak anlama ve kavramada farklı oldukları dikkate alındığında bu ayrımın önemi ortaya çıkmaktadır. Peygamberlerin rehberliğinde hayata yansıyan uygulamaları şeriat olarak isimlendirilmektedir.¹²⁸ O, her ne kadar din ve şeriatın birbirinden farklı olduğunu ifade etse de bu iki kavramı birbirinden tamamen ayrı düşünmez. Çünkü din olmadan şeriat bahsedilmez. Şeriat, Tevhîd dininin açık bir şekilde anlaşılmasını sağlar. Şeriat toplumun yapısına ve ihtiyaçlarına uygun olmalıdır. Bu düşünce, dinin temel ilke ve değerlerine sadık kalırken, toplumsal ihtiyaçlara ve değişen koşullara esnek bir şekilde uyum sağlamayı vurgular. Aynı zamanda İslâm'ın evrenselliğini korurken yerel farklılıklara saygı duymayı teşvik eder. O, şeriatın toplumsal gereksinimlere pratik çözümler sunması gerektiğini savunur.¹²⁹

Şeriat, adaleti sağlama, toplumsal düzeni tesis etme ve insanların haklarını koruma gibi temel amaçlara hizmet etmelidir. Şeriatın bu amaçları gerçekleştirilmesi, dinin özünden sapmadan yapılmalıdır. İslâm hukukunun temeli olan şeriat, kişilerin haklarını ve sorumluluklarını belirlerken, aynı zamanda toplumda adaletin, eşitliğin ve merhametin sağlanmasını amaçlar. Çünkü Allah'ın yarattığı her insan değerlidir ve onuruna saygı gösterilmelidir. İnsan hakları, tüm insanların doğuştan sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerdir. İnsanın yaratılışı gereği, din, dil, ırk ve özgürlük gibi sahip olduğu hakları vardır. İslâm, insanın sahip olduğu haklara ulaşmada düzenlemeler getirmiştir.¹³⁰ Hz. Peygamber'in Veda Hutbesinde; “canlarınız, malla-

¹²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/ 525; 7/ 33.

¹²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 4/245-246; 1/ 199, 202; eş-Şûrâ, 42/13.

¹²⁸ Metin Avcı, “İmam Mâtürîdî'nin ‘Din-Şeriat Ayrımı’ Anlayışında Ebû Hanîfe'nin Etkisi” *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 11/ 1 (2018), 177-199.

¹²⁹ Recep Önal, “İmam Mâtürîdî Teolojisinden Semantik Analizler: ‘Din, Şeriat, Hak Din ve İslâm’ Kavramları Örneği”, *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/ 1 (2015), 76.

¹³⁰ Müfit Selim Saruhan, “İnsan Haklarının Güvencesi Olarak Kur'an'da İnanç Özgürlüğünün Temel İlkeleri”, ed. Tevhit Ayengin, (Çanakkale: *İnsan Hakları*

rınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.” şeklinde toplumun tüm bireyelerine ayırım yapılmaksızın hak ve özgürlüklerin yerine getirilmesi ifade edilmiştir.¹³¹ Bu haklar aynı zamanda tüm insanlık için geçerli olup evrenseldir.¹³²

7. Makâsîdü’ş-Şerî’a’ya Bakışı

Makâsîdü’ş-Şerîa’nın sözlük anlamı “dinin gayeleri”ni ifade eder. Bu terim, İslâm hukukunda, Şâri’in insanların yararını gözeterek belirlediği genel ve özel amaçları açıklar. Bu gayelerin en önemli özelliği, şer’î nitelikte olmalarıdır.¹³³ Makâsîdü’ş-Şerîanın tespitinde öncelikli kaynak Kur’an ve Hz. Peygamber’in Sünnet’idir.¹³⁴ Terim olarak makâsîdü’ş-Şerîa, “hüküm ile vasıf arasında şer’an ulaşılmaması öngörülen amacın ya da elde edilmesi beklenen maslahatın gerçekleşmesine yönelik makûl bir dengenin olmasıdır” şeklinde tarif edilmektedir.¹³⁵ Literatürde makâsîdü’ş-Şerîanın sistemleştiricisi Cüveynî (ö. 478/1085) ve öğrencisi Gazzâlî (ö.505/1111) olarak zikredilmektedir. Cüveynî şer’îatın amaçlarını sınıflandıran kişi olarak bilinir. O, fıkıh usûlü adlı eserinde şer’î amaçları beş grupta izah eder.¹³⁶ Bunlar genel makâsîd şeklinde ifade edilen “hayat (can), nesil (nesep, ırz), akıl, mal ve dinin korunması” şeklinde özetlenir.¹³⁷

ve Din Sempozyum, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, (15-17 Mayıs 2009), 57.

¹³¹ Buhârî, Hac, 132; Müslim, Hac, 147

¹³² Ejder Okumuş, “İnsan Haklarına İnsani Temelde İslâmî Yaklaşım Stratejileri”, (Saraybosna: *Avrasya Hukuk Kurultayı Tebliğler Kitabı*, (2014), 478-508.

¹³³ Ertuğrul Boynukalın, “Makâsîdü’ş-Şerîa”, 27/ 423-427, *İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: *Türkiye Diyanet Vakfı*, 2003),

¹³⁴ “Hz. Peygamber insanların geçim sıkıntısı çektiği bir dönemde, halk Medine’ye akın etmişti. O yıl kesilen kurbanların etlerinden muhtaçların istifadesine sunmuş ve et stokunu yasaklamıştı. Ertesi yıl bu durum geçince kurban etlerinin biriktirilmesine izin vermiştir.” Buhari, Edahi, 16.

¹³⁵ Elif Çalışır, “Hanefî Hukukçuların Nazarında Makâsîdü’ş-Şerîanın Gerçekleşme Yollarından Biri Olarak İstihsân”, *Dergiabant* 12/1 (Mayıs 2024), 301.

¹³⁶ 1- “Zarûrî olan asıllardır.” 2- “Genel ihtiyaçlarla ilgili olup zarûret derecesine ulaşmayan asıllardır.” 3-“Zarûret ve ihtiyaç seviyesinde olmayıp övülen şeyleri elde etmeye ya da onlara aykırı şeyleri defetmeye matuf asıllardır.” 4- “Zarûret ve ihtiyaç seviyesinde olmayıp menduplara hasredilmiş asıllardır.” 5- “Şeriatı çok nadir bulunan, açık bir illeti olmayan zarûret, ihtiyaç ve övülmüş şeylerin kapsamına da dâhil edilemeyen asıllardır.” İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli’l-fikh*, thk. Salâh b. Muhammed b. Uvayza, (Beyrut: Dârü’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1997), 2/79-80.

¹³⁷ Mustafa Türkan “Makâsîdü’ş-Şerîa İle İlgili Eserlerde Zarûriyyâtın Tertibi Sorunu”, (*Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/ 34 (2018/2), 439 – 462; Ertuğrul Boynukalın, “Makâsîdü’ş-Şerîa”, 423-427

Makâsîd kavramının, fıkıh usulü terimi olarak bilinmekle birlikte kelam, fıkıh ve tefsirle de bağı vardır. Kavram Kelam sahasına “el-makâsîdu’t-tekviniyye”¹³⁸ konusu ile yer bulmuştur. Kavram, Allah’ın fiillerinin bir illete dayanıp dayanmadığını ifade eden “ta’lil” konusu üzerinde durur. Cebriyye, Eşariyye’nin bir kısmı ve Zahirîyye’nin tamamı, “ilahî fiil ve hükümlerin bir takım hikmet, maslahat ve gayelerle ta’lil” edilemeyeceği görüşüne sahiptir. Mu’tezile, Şia ve Mâtürîdî ise “Allah’ın gerek fiillerinde gerekse hükümlerinde bir takım hikmet ve gayelerin olduğu fikrini” kabul eder. Ancak Mu’tezile bunu Allah için “vacip” kabul ederken Mâtürîdî ekolüne göre bu, “ta-faddulen” dir. Yine “Allah’ın kulları için iyi olanı yapmak ve faydalı olanı emretmek zorunluluğunun bulunup bulunmadığı” (vücübü’l-aslah) ve “dinî sorumluluk bağlamında insan fiillerinin iyilik ve kötülüğünün akılla bilinip bilinemeyeceği” (hüsün-kubuh) konuları ta’lil konusuyla ilgilidir.¹³⁹

Makâsîdü’ş-şerîa konusu her ne kadar Mâtürîdî’den sonra telaffuz edilse de onun kavramın özüne uygun benzer düşüncesi vardır. Çünkü makâsîd düşüncesinde akli yaklaşım çok önemli bir yer tutar. Dinî hükümlerdeki maksatları elde etmek ve gerektiğinde bu çıkarımlar üzerine hükmü tesis etmek akli bir gayretin sonucudur. Ebu’l-Muîn en-Nesefî (ö.508/1115), *Tabsiratü’l-Edille* adlı eserinde, İmâm Mâtürîdî’nin *Meâhizü’ş-Şerâi* adlı eserinden nakillerde bulunur. Bu alıntılarda makâsîd eksenli konuların ele alındığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁰

Mâtürîdî’ye göre vahyin kesin hükümlerinde, akıl vahye tabi olur. Ancak vahiy yoluyla çözüme bulunamayan hususlarda, vahye uygun olmak şartıyla yeni hükümler elde etme yetkisine sahiptir. Mâtürîdî akli hükümleri; “aklen zorunlu olan vâcib, aklen imkânsız olan mümteni ve vahiy olmadan da aklın keşfedebildiği mümkün” olmak üzere üç kısımda ele alır.¹⁴¹ Ona göre “eşyada ve fiillerde” bizatihi “hüsün ve kubuh” mevcuttur. Akıl yöntemler kullanarak “hüsün ve kubuh”un birçoğunu düşünerek idrak edebilir. Ancak aklın bilemediği hüsün ve kubuh meselelerinde yol göstermek için peygamberler gönderilmiştir.¹⁴²

¹³⁸ Şatibî, *el-Muwâfakât*, 2/50.

¹³⁹ Ali Pekcan, “Makâsîd Teorisinin Temel Parametreleri” *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 3 (2004), 114-116.

¹⁴⁰ Nesefî, *Tabsiratü’l-Edille*, 1/ 193.

¹⁴¹ Fethi Kerim Kazanç, “Mâtürîdî’nin Ahlak Kuramı”, *Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Eki-i:Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi III*, Dr. Recep Alpyağılı (İstanbul: İz Yayınları, 2016), 917.

¹⁴² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/22.

Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde makâsîdüş-şerîa kavramını “fikhî hükümlerin maksatlar” anlamına gelecek şekilde makâsîdu't-teşrî'yi esas alarak açıklamalar yapmıştır. Emirler ve yasakların sebeplerini açıklarken zaman zaman şer'iatın genel maksatlarına değinmektedir.¹⁴³ Ona göre Allah, şer'iatla kulları bir hukuk sistemi etrafında birleştirmek, haksızlıkları ve anlaşmazlıkları en aza indirmek, böylece insanların huzur içinde hayat sürmelerine imkân sağlamak gibi maksatları gözetir. Bu teşrî hükümlerle insan, yaratana şükreder ve nankörlüğe düşmez. Böylelikle akıllı, kelâmî konularda etkin kullanan Mâtürîdî, fikhî hükümlerin tespiti, kritiği, anlaşılması ve bir temele dayandırılması için de kullanmaktadır.¹⁴⁴

Sonuç

İmam Mâtürîdî'nin din ve siyaset ilişkisine dair geliştirdiği epistemolojik yaklaşım, İslâm düşüncesinin tarihsel süreçlerinde önemli bir yer edinmiş ve özellikle akıl ile vahiy arasında kurduğu denge sayesinde hem dinî hem de siyasî alanlarda istikrarlı bir sistemin inşasına katkıda bulunmuştur. Mezhepler tarihi açısından Mâtürîdî'nin görüşleri, onun Hanefî-Mâtürîdî geleneğinde geliştirdiği yöntem ile mezheplerin siyasî teorilerle olan ilişkisini anlamak açısından da önemli bir açılım sunmaktadır.

Mâtürîdî'nin din ve siyaseti ayıran ancak birbiriyle etkileşim içinde olan iki alan olarak ele alması, onun akıl ve vahiy arasındaki dengeyi esas alan düşünce sisteminden kaynaklanmaktadır. Mâtürîdî'ye göre akıl, dinî ve siyasî meselelerin çözümünde kullanılacak en önemli araçtır; ancak vahiy, akıl sınırlarını belirleyen ve ona rehberlik eden bir kaynak olarak görülmelidir. Bu açıdan Mâtürîdî, dinin evrensel ilkeleri ile değişen toplumsal ve siyasî koşulları bağdaştırmanın yolunu, akıl ile vahiyin uyumlu bir birlikteliğinde bulmaktadır.

Mâtürîdî'nin epistemolojik yaklaşımları, akıl ve vahiy dengesi üzerinden şekillenmiş; bu denge, İslâm dünyasında mezheplerin din ve siyasete dair farklı yaklaşımlarını değerlendirme noktasında bir mihenk taşı olmuştur. Mezhepler tarihi açısından, Mâtürîdî'nin düşüncelerinin Ebû Hanîfe'nin akıl-rey ekolüyle devam ettirilmesi, onun siyaset ile din arasındaki dengeyi daha belirgin hale getirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu bağlamda, Mâtürîdî'nin iman-amel ayrımı, şeriat ile siyaset arasındaki farklılıklar ve siyasî kararların akıl ve maslahat ilkelerine göre alınması gerektiğine dair görüşleri, mezheplerin siyasî tavırlarını anlamak açısından önemli bir rol oynamaktadır.

¹⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 15/217-214.

¹⁴⁴ Gülhan Maden, *Mâtürîdî Tefsirinde Makâsîdi Yorum*, (İstanbul: Ensar Neşriyat (2023), 79, 285

Mâtürîdî'nin iman ve amel kavramlarına getirdiği ayrım, İslâm düşüncesinde farklı mezheplerin siyaset ve din arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendirdiklerine dair önemli bir ipucu vermektedir. Mâtürîdî, iman ile amel arasındaki ayrımı net bir şekilde ortaya koyarak, günah işleyen bir kimsenin iman dairesinden çıkmayacağını savunmaktadır. Bu yaklaşımı, özellikle Hariciler ve Mu'tezile gibi mezheplerin siyasi ve dinî görüşlerinden ayrılmaktadır. Mâtürîdî, günahın iman üzerindeki etkisini sınırlı tutarak toplumsal düzenin bozulmaması ve siyasi kargaşaların engellenmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu düşüncesi, siyasi iktidarların meşruiyetini korumak adına dinin aşırı bir şekilde siyasete dâhil edilmesine karşı bir tedbir olarak da değerlendirilebilir.

Mâtürîdî, siyaset ile din arasındaki ilişkiyi açıklarken, siyasetin toplumsal maslahatlara dayalı olarak düzenlenmesi gerektiğini savunur. Ancak bu düzenlemelerin ilahî emirler ve vahiy ile uyumlu olması gerektiği noktasında ısrarcıdır. Bu durum, Mâtürîdî'nin siyaseti dinî bir çerçevede görmesine rağmen, siyasetin toplumun değişen ihtiyaçlarına göre esneklik göstermesi gerektiği fikriyle dengelenmiştir. Mezhepler tarihi açısından, bu yaklaşım, özellikle Mâtürîdî ekolünün, Hanefî-Mâtürîdî çizgisinde, siyasi kararların alınmasında akıl ve maslahatın ön planda tutulduğu, ancak bu kararların meşruiyetinin vahiy ile temellendirildiği bir siyasi teori oluşturmasını sağlamıştır. Özellikle ictihad kavramı üzerinden yaptığı açıklamalar, siyasi otoritelerin değişen zaman ve şartlara göre kararlar alabilmesinin önünü açar. İctihadın bu şekilde ele alınması, Mâtürîdî'nin siyasi düşüncelerinin temelini oluşturur ve bu düşünce, mezheplerin siyaset karşısındaki tutumlarını anlamak açısından önemli bir rehberdir.

Mâtürîdî'nin din ile siyaset arasındaki ilişkiye dair düşünceleri, İslâm siyaset düşüncesinde yeni bir paradigma oluşturmuştur. Onun geliştirdiği akıl-vahiy dengesi, sadece İslâm dünyasında değil, aynı zamanda modern siyasi düşüncede de etkili olabilecek bir model sunmaktadır. Mâtürîdî, dinî hükümleri anlamada ve uygulamada aklın rehberliğini vurgularken, siyasi kararların alınmasında da aklın ve vahyin birlikte hareket etmesi gerektiğini savunur. Mezhepler tarihi açısından bu görüşler, İslâm toplumlarının dinî ve siyasi düzenlemelerindeki farklılıkları anlamak ve yorumlamak için zengin bir çerçeve oluşturmaktadır.

Günümüzde, İslâm dünyasında akıl ile vahiy arasında süregelen tartışmalar göz önüne alındığında, Mâtürîdî'nin bu epistemolojik yaklaşımı, İslâm düşüncesine yeni perspektifler sunabilir. Özellikle modern İslâm dünyasında aklın önemi giderek artarken, vahiy temelli bir yaklaşımın siyasi ve toplumsal kararların alınmasında nasıl bir denge sağlayabileceği hususu Mâtürîdî'nin düşüncelerinde açıkça yer almaktadır. Mezhepler tarihi açısından Mâtürîdî'nin din-siyaset

ilişkisine dair getirdiği bu denge, özellikle Eş'arilik ve şiilik gibi mezheplerle olan ayırımını belirginleştirir. Mâtürîdi'nin akılcı yaklaşımı, Hanefilik ve Mâtürîdilik ekollerinin temel karakteristiğini oluştururken, siyaset ile dinin bir arada var olabilmesi için gereken esnekliği sağlayan bir teori olarak öne çıkar. Bu bağlamda, mezheplerin siyasi teoriler geliştirme noktasındaki farklılıklarını anlamak için Mâtürîdi'nin akıl-vahiy dengesi oldukça zengin bir kaynak sunmaktadır.

Sonuç olarak İmam Mâtürîdi'nin din ve siyaset ilişkisine dair geliştirdiği epistemolojik yaklaşım, mezhepler tarihi açısından hem İslâm düşüncesinin gelişiminde hem de siyasi teorilerin inşasında önemli bir rol oynamıştır. Mâtürîdi'nin akıl ile vahiy arasındaki dengeyi esas alan düşünce, modern İslâm dünyasında akıl-vahiy tartışmalarına yeni bir perspektif sunduğu gibi, siyaset ve din ilişkisine dair daha derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine de katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ak, Ahmet. Mâtürîdî'nin Şükür Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 47/ 2, (2006), 185-194.
- Ak, Ahmet. Mâtürîdî Âlimlere Göre İlhamın Bilgi Kaynağı Olması Sorunu, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/ 2 (2014), 129-146.
- Ak Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, (İstanbul: Ensar Neşriyat 2017).
- Akgündüz, Ahmet. “Osmanlı Hukuku’nda Şer’î Hukuk-Örfî Hukuk İkilemi ve Yasama Organının Yetkileri”. *İslâmî Araştırmalar*, 7/2 (1999), 117-122.
- Alper, Hülya. “İmam Mâtürîdî’de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği”. *Milelve Nihal*, 7/2 (2010), 7-29.
- Aslan, İbrahim. “İmâm Mâtürîdî’nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu”. *Kelam Araştırmaları*. 12/ 2 (2014), 33-54.
- Avcı, Metin. “İmam Mâtürîdî’nin ‘Din-Şeriat Ayrımı’ Anlayışında Ebû Hanîfe’nin Etkisi”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*. 11/1 (2018), 177-199.
- Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları, 2014.
- Aydın, Muhammed. “Mâtürîdî’nin Düşüncesinde Nübüvvetin Akli Temellendirilmesi”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10/20 (Temmuz/July 2021/2), 592-614.
- Bağdadî, Abdülkahir. *el-Fark Beyne’l-Firak*. nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1995.
- Bakır, Abdülhalik. *İktisadi ve İdari Yönden Hz. Ali Dönemi*. Ankara: Mehter Yayınları, 1991.
- Bebek, Adil. “Kebire”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/163-164. Ankara:TDV Yayınları 2002.
- Boynukalın, Ertuğrul. “Makâsîdü’ş-Şerîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/ 423-427, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Canikli, İlyas. “Siyasî Kültürde Sultana Dayanak Kabul Edilen Rivayet Üzerine Bir Değerlendirme”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 6/4, (2006), 265-295.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Kur’ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*., Ankara: Fecr Yayınları, 1996.

- Cüveynî, Ebü'l-Meâlî Rüknuddin Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *Kitâbu'l-İrşâd*. çev. Adnan Bülent Baloğlu vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Cüveynî, Ebü'l-Meâlî Rüknuddin Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fi usûli'l-fikh*. thk. Salâh b. Muhammed b. Uvayza., (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997).
- Çalışkan, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Çalışkan, İsmail. "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtu'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri. -*Milel ve Nihal*-, 7/ 2, 67-93.
- Çalışır, Elif. "Hanefî Hukukçuların Nazarında Makâsîdü's-Şerîanın Gerçekleşme Yollarından Biri Olarak İstihsân". *Dergiabant* 12/1 (Mayıs 2024), 300-312.
- Çelebi, İlyas. "Nazzâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/ 466-469. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çınar, Bayram. "Felsefe-Kelam Tartışmalarında Bilginin Serüveni: Mâtürîdî Eksenli Bir Bilgi Tartışması". 5/1, *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* (İMAD) (2020), 115-161.
- Ebü Hanife. "el-Âlim ve'l-Müteallim", *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: İlahiyat Vakfı Yayınları, 1981.
- Eş'ari, Ebu'l Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-musallîn*. çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. 2019.
- Evkuran, Mehmet. "Ortaçağ Paradigması ve Siyasal Düşüncenin Evrimi". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2003), 37-58,
- Evkuran, Mehmet. *Sünni Paradigmayı Anlamak: Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları. 2005.
- Diyârbekrî, el-İmâm Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan. *Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefîs*. thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî. Beyrut: Dârü'l-Kutub el-İlmiyye. 2013.
- Düzgün, Şaban Ali. "Mâtürîdî'de Din, Siyaset Kültürü ve Yönetim Erki (Mülk/Devlet)". *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*. 375-397. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Düzgün, Şaban Ali. "Mâtürîdî'nin Kur'ân Yorum Yöntemi", *Kelam Araştırmaları* 10/1 (2012), 30-50.
- Düzgün, Şaban Ali. "Dinin Kaynağına İlişkin Tartışmalar". *İslâm İnanç Esasları*. ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları 2013.

- Gazâli, *İhya-ı Ulum'd-Din.*, çev. Ali Arslan. İstanbul: Arslan Yayınları, 1971.
- Gibb, Hamilton Alexander Rosskeen. “Abbasilerin İlk Döneminde Yönetim ve İslâm –İslâm’ın Siyasal Çöküşü”. çev. Saim Yılmaz. *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat, Fakültesi Dergisi* 3 (2001), 489-500.
- Hakyemez, Cemil. “İtikadî Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2003), 59-88.
- Hanifi, Özcan. *Mâtürîdî’de Bilgi Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993.
- Izutsu, Toshihiko. *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*. çev. Selahaddin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.
- İbn Esîr, İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kâmil fi’t-Târîh*, Beyrut :Dâru’s Sâdır, 1966.
- Kâdî Abdulcebbar. Şerhu’l-Usuli’l-Hamse. çev. İlyas Çelebi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Karış, Orhan. *Tefsir İminde Te’vilin Yeri ve Önemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1975.
- Kazanç, Fethi Kerim. “Mâtürîdî’nin Ahlak Kuramı”. *Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Eki-i: Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi III*. Drl. Recep Alpyağıl, İstanbul: İz Yayınları, 2016.
- Kırbaçoğlu, Hayri. “Allah’ın Kelamı Olması Açısından Kur’an’ın Mahiyeti ile İlgili İhtilaflar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1986), 28/ 428.
- Koç, İsa, *Haşviyye Fırkası*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2015.
- Korkmaz Sıddık. *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*. İstanbul: İz Yayınları, 2021.
- Koşum, Adnan. “Osmanlı Örfi Hukukunun İslâm Hukukundaki Temelleri”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/ 17 (2004), 146-160.
- Köse, Saffet. “Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7/ (Nisan 2006), 13-50.
- Kutlu, Sönmez. *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*. Ankara: Kitabiyât Yayınları, 2002.
- Kutlu Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2008.

- Kutlu, Sönmez. "Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması". *e-Makâât Mezhep Araştırmaları* 1/1 (Bahar 2008.), 7-26.
- Kutlu, Sönmez. (ed.) *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2011.
- Kutluboğa, Kâsım el-Hanefî. *Tacü't-Teracim Fî Tabakati Ulemai'l-Hanefiyye*. nşr. İbrâhim Sâlih. Şam: Dârü'l-Kalem, 1996.
- Maden, Gülhan. *Mâtürîdî Tefsirinde Makâsîdî Yorum*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mansûr. *Kitâbü't- Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İsam Yayınları, 2017.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mansur. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. çev. Bekir. Topaloğlu vd. 17 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015-2019.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mansur. *Te'vilâtü'l Kur'ân*.
- thk. A. Vanhoğlu vd. 17 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *İnsan Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.
- Muhammed, Ebû Abdullâh. *İ'lâmü'l-müvakkîin an Rabbi'l-âlemîn*. Yeni Delhi: Ensar Matbaası, 1895.
- Nesefî, Ebû'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed., *Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay – Şaban Ali Düzgün. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Pekcan, Ali. "Makâsîd Teorisinin Temel Parametreleri" *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 3 (2004), 113-142
- Sağlam, Hadi. - Tuz, Selahattin. "Din ve Şeriat Sorunsalı Üzerine Bir Tahlil". *Universal Journal of Theology* 2/4 (2017), 302-310.
- Sarıkaya M. Saffet. "Mâtürîdî'nin Din Anlayışında Hoşgörü." *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 2/ (2010), 145-164.
- Saruhan, Müfit. "İnsan Haklarının Güvencesi Olarak Kur'ân'da İnanç Özgürlüğünün Temel İlkeleri". *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları* (15-17 Mayıs 2009), 53-67.
- Şahin, Hasan. *Mâtürîdî'ye Göre Din*. Kayseri: Yeni Matbaa, 1987.
- Şehristânî, Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. nşr. Ahmed Fehmî Muhammed. 2. baskı, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

- Şekeroğlu, Sami. *Mâtürîdî’de Ahlak Problemi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Şekeroğlu, Sami. “Matürîdî’de Hikmet-Ahlak İlişkisi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (Haziran 2019), 135-150
- Şevki, Yavuz, “Halku’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 15/371-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1997,
- Şık, İsmail. “Eş’âri’nin Mu’tezile’den Ayrılmasının Nedenleri”. *Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1, (Ocak-Haziran 2004), 291-294.
- Taylan, Necip. “Bilgi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6/ 157-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Teber, Hatice Cerrahoğlu. *Hûd b. Muhakkem el-Huvvâri’nin Tefsirinde Yorum Yöntemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Tillich, Paul. *İmanın Dinamikleri*. çev. Fahrullah Terkan-Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Tümer, Günay. “Çeşitli Yönleriyle Din”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1987), 28/ 215.
- Tümer, Günay. “Din”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/ 462-464. İstanbul: TDV. Yayınları 1994.
- Türkgülü, Mustafa. “Günah Kavramı ve İman Problemi Haline Getirilen Büyük Günah/Kebire Hakkındaki Kelâmî Tartışmalar,” *Diyanet İlmî Dergi* 36/4 (2000), 63-88.
- Türkan, Mustafa. “Makâsîdüş-Şeria İle İlgili Eserlerde Zarûriyyâtın Tertibi Sorunu”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2, 17/34 (2018), 439 – 462
- Topaloğlu, Bekir “Ebû Mânsur el-Mâtürîdî’nin Kelâmî Görüşleri”, ed. Sönmez Kutlu İmam *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (Ankara: Kitabiyât Yayınları, 2003), 195-220.
- Okumuş, Ejder. “İnsan Haklarına İnsani Temelde İslâmî Yaklaşım Stratejileri”. *Avrasya Hukuk Kurultayı Tebliğler Kitabı* 478-508 Saraybosna: 2014.
- Okur, Kâşif Hamdi. “İslâm Hukuku Açısından Toplum Hukuk İlişkisi”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 4/2 (Aralık 2020), 7-46.
- Oral, Osman. “Mâtürîdî’de Din-Siyâset İlişkileri ve Yönetim İlkeleri” I. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı* 2018, 926-960.
- Öğük, Emine. *Mâtürîdî’nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

- Önal, Recep. “İmam Mâtürîdî Teolojisinden Semantik Analizler: ‘Din, Şeriat, Hak Din ve İslâm’ Kavramları Örneği”. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/ 1, (2015), 61-78.
- Özcan, Hanifi. *Mâtürîdî’de Dinî Çoğulculuk*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 2013.
- Özdeş, Talip. “Mâtürîdî’nin Din ve Şeriat Anlayışı”. *Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Matüridilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 22-24 Mayıs 2009*. 123-137, İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Özen, Şükrü. “Mâtürîdî ve Siyaset: Hilafetin Kureyşiliği Meselesi”, *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 22-24 Mayıs 2009, 524-548.
- Öztürk, Mustafa Bilal. “Te’vilâtü’l-Kur’ân’da Mâtürîdî’nin Felsefe Algısı”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/1 (Haziran 2022), 67-90.
- Ünverdi, Mustafa. “Mâtürîdî’de Siyaset Düşüncesi”. *İlahiyat Akademi* 16 (Aralık-2022).
- Yalıtıkaya, M. Şerafettin. “Türk Kelamcıları Osmanlılardan Evvel-1”. *Darü’l-fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 23/1-19, İstanbul:1932,
- Yıldırım, Celal. *Büyük Günahlar*. Konya: Uysal Kitabevi, 1992.
- Yılmaz, Sabri. *Kelâmda Te’vil Sorunu*. Ankara: Araştırma Yayınları 2009.
- Yılmaz, Sabri. “Genel olarak Din ve İslâm Dini” *İslâm İnanç Esasları* ed. Vecihi Sönmez-Hilmi Karaağaç. İstanbul: Lisans Yayıncılık 2021.
- Yurdagür, Metin. “Haşviyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 16/426-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Watt, William M. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fıglalı. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1998.

Extended Summary

The purpose of this study is to explore and analyze Mâtürîdî’s perspectives on the relationship between religion and politics, with a particular focus on key principles such as reason-revelation, and freedom of thought. By examining Mâtürîdî’s dynamic understanding of politics—highlighting its adaptability to time, space, and community—the study aims to provide a comprehensive understanding of his theological framework in relation to contemporary political discourse.

Research Questions. How does Māturīdī conceptualize the relationship between religion and politics in terms of reason-revelation? In what ways does Māturīdī's dynamic understanding of politics reflect changes based on different time periods and social contexts?

The *Tawilat al-Quran* and *Kitab al-Tawhid* are the most important sources for understanding Māturīdī's thoughts. In addition, the research is based on various academic databases. This provided us access to theses, journal articles, and conference proceedings that analyze Māturīdī's ideas. The aim of reviewing this literature structure is to highlight how scholars interpret Māturīdī's contributions within contemporary contexts. The examined sources approach the subject through various interpretative lenses such as theological analysis or sociopolitical contexts.

The methodology used in this research aims to analyze Māturīdī's thoughts comprehensively while ensuring that the conveyed narratives are consistent with reasoned interpretations. This approach emphasizes the necessity of an objective analysis, particularly in the context of Islamic sect studies where identifying different ideas and concepts is crucial. The essence of the research involves an examination of Māturīdī's works to ensure that the transmitted meanings (*naql*) align with rational understandings (*akl*). This dual focus helps maintain adherence to both textual integrity and logical consistency. The analysis includes a semantic method that emphasizes understanding how various terms and concepts used by Māturīdī convey underlying meanings within theological discourse. This method allows researchers to examine key terms, which may carry diverse implications across different contexts. The study adopts an interdisciplinary perspective by integrating insights from sociology, psychology, anthropology, and economics into theological discussions. By doing so, it seeks a more nuanced understanding of Māturīdī's contributions within historical settings. With these methodological frameworks, this research endeavors not only to illuminate Māturīdī's thoughts but also to meaningfully place them within broader discourses surrounding Islamic theology and its evolution over time—reflecting both historical depth and contemporary relevance in modern Muslim societies.

Māturīdī's epistemological approach, characterized by the balance between reason (intellect) and revelation (revelation) Decrees an important framework in Islamic thought. This balance has been a fundamental reference in evaluating the interpretations of various denominations on religious and political issues. One of Māturīdī's notable contributions is that he made the distinction between belief (faith) and actions (deeds) more obvious. This differentiation not only emphasizes individual faith. It also emphasizes how social actions should

be compatible with rational discussions, rather than just adherence to tradition or authority.

Māturīdī treats religion and sharia in a balanced way. According to him, Sharia should be applied in a way that protects the basic principles of religion and meets social needs. This is an approach that maintains the universality of Islam while at the same time encouraging respect for local differences. According to him, Sharia should be interpreted and applied according to the social, cultural and historical context of each society. Thus, sharia should serve basic purposes such as ensuring justice, social order and protecting people's rights. It should protect the welfare and stability of society without deviating from the essence of religion.

While explaining the relationship between politics and religion, Māturīdī argues that politics should be organized based on social needs. However, he insists on the point that these regulations must be compatible with divine commandments and revelation. This situation, although Māturīdī sees politics in a religious framework, is balanced by the idea that politics should show flexibility according to the changing needs of society. This approach has enabled him to create an idea along the Hanafi-Māturīdī line that reason are given priority in making political decisions, but the legitimacy of these decisions is based on revelation. In particular, the statements he made on the concept of ijtihad pave the way for the political authorities to make decisions according to changing times and conditions. Māturīdī's idea based on the balance between reason and revelation will contribute to the development of a deep understanding of the relationship between politics and religion, as well as offering a new perspective on the reason and revelation in the modern Islamic world. In terms of the history of sects, these views provide a rich framework for understanding and interpreting the differences in religious and political arrangements in Islamic societies.